

Funded by the European Union
Ֆինանսավորվում է Եվրոպական միության կողմից

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿՈԱԼԻՑԻԱՆԵՐԸ

Հեղինակ. Վալենտինա Գևորգյան

ԵՐԵՎԱՆ 2024թ.

ENI/2021/425-150

ԵՄ տարածաշրջանային տեխնիկական աջակցության ծրագիր ուղղված քաղաքացիական հասարակության կարողությունների զարգացման Արևելյան գործընկերություն (EaP)

Հետազոտություն
Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության կոալիցիաները (ԲՀԿ)

Զեկույցի հեղինակ. Վալենտինա Գևորգյան

Հայաստան, Երևան
Մարտ 2024թ.

Այս հետազոտությունն իրականացվել է ԵՄ կողմից ֆինանսավորվող «Արևելյան գործընկերության քաղաքացիական հասարակության հիմնադրամ» ծրագրի շրջանակներում, որն իրականացվում է «GDSI Limited»-ի գլխավորած կոնսորցիումի կողմից:

Այս հրապարակումը պատրաստվել է Եվրոպական միության ֆինանսական աջակցությամբ: Բովանդակության համար պատասխանատվությունը կրում է բացառապես հետազոտության հեղինակը, և պարտադիր չէ, որ այն արտահայտի Եվրոպական միության տեսակետները:

Funded by the European Union
 Բնօրինակված է Եվրոպական միության կողմից

Բովանդակություն

Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը.....	4
ՔՀԿ-ների վերաբերյալ այլ հետազոտությունների մասին	9
Մեթոդաբանություն	10
Հայաստանի ՔՀԿ-ները. կառուցվածքային բազմազանություն և «լողված սահմաններ».....	13
Գործառույթներ ու գործունեության ոլորտներ.....	17
Գործելակերպ, ընթացակարգեր ու ֆինանսավորում.....	19
Մշակույթ և արժեքներ	21
ՔՀԿ-ների ստեղծման նպատակները.....	21
Ներխմբային ու միջխմբային հարաբերություններ	23
Հարաբերություններ այլ դերակատարների հետ	25
Պետական կառավարման համակարգ.....	25
Միջազգային կառույցներ.....	28
Մարտահրավերներ և խնդիրներ	31
Դրական ազդեցություններ.....	37
Ամփոփում.....	41
Առաջարկություններ	44
Գրականության ցանկ	50

Աղյուսակներ

Աղյուսակ 1 Հայաստանի ՔՀԿ-ների տիպաբանություն	16
Աղյուսակ 2 ՔՀԿ-ների համար անհրաժեշտ ռեսուրսները.....	40
Աղյուսակ 3 ՔՀԿ-ների կայունության ու հաջողության գործոնները	40

Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը

Հայաստանի Հանրապետությունը (ՀՀ) ժողովրդավարացման փուլում գտնվող երկիր է: Երկիրը շրջապատված է ագրեսիվ հարևաններով, ունի տարածաշրջանային ինտեգրման մարտահրավերներ, սոցիալական միջավայրը ձևավորող արտաքին ու համակարգային խնդիրներ: 2018թ.-ի հեղափոխությունից, 2019թ.-ի համաճարակից ու հատկապես 2020թ.-ի պատերազմից հետո՝ Հայաստանը գտնվում է հետճգնաժամային իրավիճակում: Երկիրը բախվում է բազմաթիվ սոցիալական ու քաղաքական մարտահրավերների: Այսօր ժողովրդավարական ռեժիմներ գոյություն ունեն աշխարհի կեսից քիչ երկրներում (EIU 2022): Հայաստանը Ռուսաստանի գլխավորած Հավաքական Անվտանգության Պայմանագրի Կազմակերպության միակ «մասամբ անկախ» անդամն է (տե՛ս, Freedom House 2023b): Ըստ Տարանցիկ երկրների վարկանիշի՝ Հայաստանը դասակարգվում է անցումային կամ հիբրիդային ռեժիմներ ունեցող երկրների շարքում՝ 2023թ. գրանցված բարելավումներով (ներառյալ քաղաքացիական հասարակությունը և անկախ լրատվամիջոցները) (Freedom House 2023a): Հայաստանը նույնպես դասվում է առաջադեմ ժողովրդավարական երկրների շարքում՝ Մոլդովայի և Ուկրաինայի հետ միասին, որոնք վերջին տարիներին կայուն կերպով բարելավել են իրենց ժողովրդավարական ինստիտուտները (Freedom House 2023c): Bertelsmann Transformation Index (BTI)-ի համաձայն Հայաստանը դասակարգվում է որպես *արատավոր ժողովրդավարություն* (քաղաքական վերափոխման առումով), *սահմանափակ* (տնտեսական վերափոխման առումով) և *չսփիվոր* (կառավարման ինդեքսի առումով) (BTI 2022): Ըստ «Ժողովրդավարության տարատեսակներ» (“Varieties of Democracy”) (2022)¹ վերլուծության՝ Հայաստանը 2011թ.-ից տեղ է գտնում Արևելյան Եվրոպայի զարգացող ժողովրդավարական երկրների շարքում, որոնք 2021թ. ժողովրդավարական անցում են կատարել ընտրական ինքնավարությունից դեպի ընտրական ժողովրդավարություն (V-Dem Institute 2022):

Վերջին շրջանում Հայաստանում քաղաքական և սոցիալական իրավիճակը բնութագրվում է անվտանգության աճող լարվածությամբ (Human Rights Watch 2023): Հայերի դեմ Ադրբեջանի պատերազմից հետո (44-օրյա պատերազմ, 2020թ.) և Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի վրա հարձակումներից հետո 2020թ. ի վեր (Amnesty International 2023), երկիրը բախվել է բազմաթիվ խնդիրների, որոնք չեն վերանում՝ վերածվում են ավելի լուրջ մարտահրավերների:

Ադրբեջանական զորքերը շարունակում են գրոհել և գրավել սահմանի երկայնքով Հայաստանի տարածքը՝ սպառնալով Հայաստանի ժողովրդավարական կառավարությանը (Freedom House 2023b): Ներկայումս, հետճգնաժամային իրավիճակում, Հայաստանը այն երկրներից է, որը փորձում է վերականգնվել անվտանգության մշտական սպառնալիքներից, հետխորհրդային ժառանգության ավերակներից, ավտորիտարիզմից ու սահմանափակ ազատություններից: Քաղաքական, սոցիալական և անվտանգային ցնցումները, հատկապես 44-օրյա պատերազմին հաջորդած հանգամանքները, անխուսափելիորեն ձևավորեցին հանրային պատկերացումներն ու ակնկալիքները երկրի զարգացման ու ապագայի վերաբերյալ:

¹ BTI Atlas. «Հայաստան» զեկույց (2022թ.) https://atlas.bti-project.org/1*2022*CV:CTC:SELARM*CAT*ARM*REG:TAB

2023թ. ՀՀ քաղաքացիների հարցման ընթացքում երկրի համար կարևորագույն «քաղաքական գործընկերների» վերաբերյալ հարցին պատասխանների առաջին եռյակում ներառվել են՝ Ֆրանսիան (75%), Իրանը (67%) և ԱՄՆ (52%): Քաղաքական ամենամեծ վտանգը ներկայացնող երկրների մասին հարցի տվյալները՝ առաջին եռյակում են Ադրբեջանը (93%), Թուրքիան (89%) և Ռուսաստանը (24%) (IRI 2023): Հայաստանի երեք տասնամյակների հետխորհրդային փորձը չի նպաստել երկրում բարեփոխումների ձևավորմանը: Ավելին, այս ժամանակահատվածը հանգեցրեց ճգնաժամի առաջացմանը՝ ռազմավարությունների դիվերսիֆիկացիայի բացակայության պատճառով: Անվտանգության և երկրի համար կենսական այլ ոլորտներում Ռուսաստանից չափազանց մեծ կախվածությունը ճգնաժամի հանգեցրեց: Հայաստանի ներկայիս, որոշ չափով, աննախադեպ մարտահրավերները կարող են դրդել երկրին լքողներն վերանայել իր նախկին սխալ փորձը, ինչը անհրաժեշտություն կդարձնի նոր գործելակերպերի ստեղծմանը, հանգեցնելով Հայաստանի «ծայրամասային շրջանի» կարգավիճակի փոփոխությանը (Գևորգյան 2023):

Դարեր շարունակ հայ հասարակությունը պահպանել է կրթության զարգացմանն ուղղված իր խոստումը, լեզուն ու գրականությունը, մասնակցային մշակույթը: Հանրության նախաձեռնության արժեքը մշտական տարր է եղել հայ ժողովրդի երկարամյա պատմության ընթացքում: Սակայն 20-րդ դարի ազդեցությունը՝ կոմունիստական ռեժիմի տոտալիտար կառույցին կից լինելու հանգամանքով պայմանավորված, արագ տեմպերով չվերացան: Խորհրդային Միությունում կոմունիստական վարչակարգի ազդեցությունը հասարակության վրա վաղուց եղել է գիտական հետաքրքրության առարկա: Մասնավորապես, ուսումնասիրությունները կենտրոնացել են քաղաքացիական հասարակության գոյության պայմանների ու դրանց խնդրահարույց հատկանիշների վրա, ներառյալ՝ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների (ՔՀԿ-ների) նկատմամբ հանրային վստահությունը, ՔՀԿ-ներում անդամակցությունը, կամավորության ինստիտուտը (օրինակ, Sztompka 1998; Howard 2002; 2003; Voicu: և Voicu 2003; Howard and Gilbert 2008): Նույն բացահայտումները վերաբերում են Հայաստանին՝ մատնանշելով անվստահության և պետության ու հանրային կյանքի դերակատարների միջև համագործակցության բացակայության կոմունիստական ժառանգությունը, ի լրումն սոցիալական ու քաղաքական խնդիրների (Պատուրյան և Գևորգյան 2014a): *Միավորումների/միավորումների ազատության* նկատմամբ որոշակիորեն խորը անվստահությունը դեռ պահպանվում է ժամանակակից Հայաստանում (Պատուրյան և Գևորգյան 2021թ.):

Անկախությունից ի վեր Հայաստանը մտավ հետխորհրդային շրջան: Հայոց պետականության նորագույն պատմության ընթացքում Հայաստանը քաղաքացիական հասարակության զարգացման մի քանի հետաքրքիր փուլ է անցել: Եվրոպական այլ հասարակությունների և արևելյան սոցիալիստական բլոկի երկրների զարգացման հետ մեկտեղ, 1980թ.-ների վերջին Հայաստանը պայքարում էր անկախության և առաջընթացի նոր ուղու համար (ներառյալ Ղարաբաղյան շարժումը), կոչելով այս շրջանը՝ «Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության վերածնունդ» (Աբրահամյան 2001թ.; Աբրահամյան և Շագոյան 2011թ.): Անկախության առաջին տարիները բնութագրվում են տնտեսական դժվարություններով, սոցիալական ու քաղաքական խնդիրներով, առաջ մղելով պետության վերակառուցման անհրաժեշտությունը: Այդ ժամանակ քաղաքացիական հասարակության զարգացումը կասկածի տակ էր, և ժողովրդավարությունը տուժեց (Dudwick 1995; Stefes 2006), և հենց այդ ժամանակ սկսվեց քաղաքացիական հասարակության զարգացման նոր փուլը, որը հաճախ անվանում են *(NGO-boom)* կամ «Կ-կանացված» հասարակության շրջան (Զիմյակ 2006; Իշխանյան 2009):

Funded by the European Union
 Բնօրինակով/Բնօրինակով/Բնօրինակով

Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության հատվածի ոչ պատշաճ զարգացումը (ժողովրդավարական ու զարգացած երկրներում քաղաքացիական հասարակության հատվածի որակներին չհամապատասխանելու առումով) բացատրող բազմաթիվ գործոններ կան: Նման գործոնները ներառում են ՉԼՄ-ների նկատմամբ կենտրոնացված վերահսկողությունը, պետական մարմինների հաշվետվողականության մեխանիզմների բացակայությունը, հանրային տարածքի ու քաղաքացիական հասարակության հատվածի նշանակալի դերի բացակայությունը: Այստեղ կարևոր են նաև կամայական որոշումների կայացումը և ոչ-ֆորմալ հանրային քաղաքականության մշակման ու իրականացման պրակտիկան, որոնք հանդիսանում են հետխորհրդային տարածքի ընդհանուր հատկանիշներ (Giordano and Hayoz 2013; Hayoz 2015): Մարդու իրավունքները, մասնակցությունը և հաշվետու կառավարումը չեն եղել Հայաստանի քաղաքական ղեկավարության առաջնորդող սկզբունքները երեք ռեժիմների ընթացքում, որոնք երկար տարիներ հետո են շահարկել են բարեփոխումների գործընթացը (Գևորգյան, 2021; 2024): 2007թ.-ից Հայաստանը թևակոխեց քաղաքացիական հասարակության զարգացման մեկ այլ փուլ՝ քաղաքացիական նախաձեռնություններ կամ ոչ-ֆորմալ զարգացող հանրության փուլ/մասնակցային վերածնունդ, երբ արձանագրվեց ինքնաբերական կազմակերպված-ինդիքսների-վրա-հիմնված ակտիվիստների արշավների ավելի քան 50 դեպք (որոնցից շատերը լուծվեցին հոգուտ քաղաքացիական նախաձեռնությունների) (Պատուրյան և Գևորգյան, 2016; 2018): Այս շրջանը, կարծես, հանգեցրեց 2018թ. հեղափոխության: Հեղափոխությանը նախորդող տարիներին կատարված ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ քաղաքացիական հասարակությունը հանդիսանում է հանրության այն միակ հատվածը, որը կարող է երկրի զարգացումը տանել ճիշտ ուղղությամբ (Պատուրյան և Գևորգյան 2021թ.):

2018թ.-ից հետո Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության միջավայրը բնութագրվում է որոշակիորեն հետաքրքիր (հետազոտողների համար) և տազնապալի (ժողովրդավարացման հնարավորությունների տեսանկյունից) դինամիկայով: Հակաժողովրդավարական նախաձեռնությունները առաջին պլան են մղվել՝ իրենց դիրքավորելով որպես քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտներ, սակայն իրականացնելով բոլորովին այլ օրակարգ, ավելի շուտ ոչ-քաղաքացիական հասարակության օրակարգ (Kopecky and Mudde 2014): Նրանց ծրագրերն ուղղված էին հարվածելու մարդու իրավունքների արժեքներին ու սկզբունքներին և ժողովրդավարական չափանիշներին, ատելություն ու բռնություն հրահրելով քաղաքացիական հասարակության ճանաչված ու ակտիվ անդամների նկատմամբ, որոնք կենտրոնացած էին բարեփոխումների օրակարգի վրա (ՀԲԱՎ 2021թ.): Նմանատիպ հարձակումներն ու ահաբեկումներն ուղղված էին մարդու իրավունքների պաշտպաններին, նրանց, ովքեր բացահայտորեն պաշտպանում էին կանանց և երեխաների իրավունքները, դատախիրավական բարեփոխումները, և հետապնդում էին մասնավորապես Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստան գրասենյակը (US Department of State 2022):

Հեղափոխությունից հետո Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության որոշ ցուցանիշների մասին. ՀԿ-ների նկատմամբ վստահության վերաբերյալ տվյալները (2021թ.) ցույց են տալիս, որ հարցվածների 37%-ը լիովին կամ որոշակիորեն վստահում է, իսկ 25%-ը՝ որոշակիորեն կամ ամբողջությամբ վստահում է (կատեգորիաները միասին վերցրած) (ՀԿԿԿ-Հայաստան 2021թ.): Ենթադրվում է, որ հեղափոխությունից հետո քաղաքացիական հասարակության վրա հարձակումները նպաստել են ոլորտի վստահության և հաշվետվողականության վերաբերյալ հանրային ընկալումների վատթարացմանը: Քաղաքացիական հասարակության հատվածի իրավական միջավայրը որոշ չափով շարունակում է մնալ բարենպաստ (USAID 2023): Ըստ «Լրագրողներ առանց սահմանների»

Funded by the European Union
 Բնօրինակված է Եվրոպական միության կողմից

ցուցանիշի՝ Հայաստանում շարունակում է տիրել *բազմակարծության միջավայր*, սակայն նկատվում է բևեռացում լրատվամիջոցների շրջանում: Երկիրը գտնվում է ապատեղեկատվության ու ատելության խոսքի աննախադեպ մակարդակի վրա (հիմնականում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի վերաբերյալ) (RSF 2023): Ինչ վերաբերում է ՀՀ կառավարության հետ քաղաքացիական հասարակության հարաբերություններին, արդեն երկրորդ տարին անընդմեջ առաջարկությունները մնում են անփոփոխ. մասնավորապես պահպանվում է երկու դերակատարների միջև գործակցության համապարփակ ռազմավարության իրականացման, խորհրդատվական մարմինների ներուժի արդյունավետ օգտագործման և պաշտոնական համատեղ ձևաչափերում համագործակցության ընդլայնման անհրաժեշտությունը (ECNL & TIAC 2023): Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը և նրա բազմամյա փորձը կարող են դառնալ առաջատար ուժ, որը կմոտեցնի երկիրը կենսական բարեփոխումներին (Գևորգյան 2023; 2024):

ԵՄ ԱԳ վեց երկրների գործունեությունը գնահատող ինդեքսի վերջին տվյալների համաձայն՝ Հայաստանը չորրորդ տեղում է, հաջորդելով «*հաջողության հասած*» թիմին (Մոլդովա, Ուկրաինա, Վրաստան): Չեկոյցը նշում է Հայաստանի արձանագրած բարձր միավորներ՝ ժողովրդավարության և լավ կառավարման ցուցանիշների վերաբերյալ, սակայն ոչ այնքան բարձր՝ ԵՄ-ի հետ մերձեցման ցուցանիշների վերաբերյալ (ԱԳ ՔՀՖ 2021): Միջազգային հարաբերությունների լեհական ինստիտուտի զեկույցի համաձայն՝ Հայաստանն առաջընթաց է գրանցել բարեփոխումների իրականացման հարցում, մինչդեռ ԵՄ-ասոցացված երկիրը (Մոլդովան) հետընթաց է գրանցել (2019թ.): Հայաստանը առաջընթաց է գրանցել ևս մեկ այլ կոնկրետ օրինակի համաձայն՝ Հայաստանի Խորհրդարանի կողմից Միջազգային քրեական դատարանի (ՄԶԴ) Հռոմի կանոնադրության վավերացման հանգամանքով պայմանավորված (ՀՀ Ազգային ժողով 2023թ.): Այստեղ կարևոր է ընդգծել, որ գործընթացը նախաձեռնել ու աջակցել են փորձագետներ, քաղաքացիական հասարակության կառույցներ ու անդամներ: Հայաստանում «*Քաղաքացիական հասարակության հետ ներգրավվածության*» ԵՄ ճանապարհային քարտեզում նշված է, որ քաղաքացիական հասարակության ակտիվ մասնակցությունը հանրային քաղաքականության մշակման ու կառավարման բարեփոխումներին էական դեր է ունի Հայաստանում քաղաքական վերափոխմանը հասնելու համար (Հայաստանում ԵՄ պատվիրակություն և Եվրոպական արտաքին գործողությունների ծառայություն 2022; Գևորգյան 2023): Այսօր Հայաստանը բացառություն է կազմում (ոչ-ասոցացված ԱԳ երկրների կազմում), որը ձեռնամուխ է եղել բարեփոխումների իրականացմանը և ցանկանում է, որ ԵՄ-ն ընդլայնի գործակցությունն այդ ուղղությամբ (Լեհական Միջազգային Հարաբերությունների Ինստիտուտ, 2019թ.):

Ինչպես որ անցումային տնտեսությամբ և նմանատիպ սոցիալական ու քաղաքական համատեքստով առաջնորդվող այլ հասարակություններում, Հայաստանը պահպանում է քաղաքացիական հասարակության դերակատարների լայն շրջանակ: Ցավոք, դա չի նշանակում արդյունավետություն կամ հաջողություն: **Հայաստանում գրանցված են ավելի քան 6000 ԶԿԿ²**, որոնց մեծ մասը գոյություն ունի միայն թղթի վրա/ուղղակի գրանցված, և **միայն մոտ 20%-ն է իրականում գործում**, առավել ևս արդյունավետ: Իրականում գոյություն ունեցող և գրանցված կազմակերպությունների թվի անհամապատասխանությունը հանդիսանում է հետխորհրդային տարածաշրջանի ընդհանուր հատկանիշ՝ ինստիտուցիոնալ ու այլ ձախողումների պատճառով (Գևորգյան 2021): Չնայած կազմակերպությունների, խմբերի ու ցանցերի լայն շրջանակին, դրանցից շատերը մնում են ուղղակի գրանցված/կամ

² ՀՀ ԱՆ իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալություն, 2022թ.

Funded by the European Union
 Զինանակալիցվում է Եվրոպական միության կողմից

«ննջացող» վիճակում: Նախորդ ուսումնասիրությունները մատնանշել են քաղաքացիական հասարակության դերակատարների, այդ թվում՝ ֆորմալ և ոչ ֆորմալ անդամների ջանքերը համախմբելու անհրաժեշտությունը (Գևորգյան 2017): Հայաստանի ԲՀԿ-ների ազդեցության ռազմավարությունների թվում նշվում է նաև դաշինք (կոալիցիա) կառուցելը, ինչպես նաև գրանցվել է կոալիցիաներին միացող կազմակերպությունների որոշակի ան (Մարգարյան, Հովակիմյան և Գալստյան 2022թ.): Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության կառույցների կարիքների գնահատումը ընդգծում է կառույցների միջև հարաբերություններ զարգացնելու կարողությունների բացակայությունը: Հարաբերություններ ստեղծելն ու զարգացնելը բազմափուլ ու բարդ գործընթաց է: Այն կարող է հանգեցնել արդյունավետության՝ սակայն հանդիսանում է բոլոր կողմերի համար խնդրահարույց (ու *ցավոտ*) գործընթաց (Դանիելյան և ուրիշներ 2018):

Թեև 1990թ.-ների ընթացքում քաղաքացիական հասարակության հիմնական գործառույթը ծառայություններ մատուցելն էր, 2000թ.-ների սկզբից քաղաքացիական հասարակության գործառույթները սկսեցին որոշակիորեն փոփոխվել՝ հանգեցնելով հանրային քաղաքականության մշակման ու մշտադիտարկման գործընթացներին մասնակցությանը, տարատեսակ մարդու իրավունքների ու սոցիալական խմբերի շահերի պաշտպանությանը: Այստեղ կարևոր է նշել, որ վերը նշված գործառույթները վերաբերել են մասնավորապես առանձին կոալիցիաներին ու իրավապաշտպան կազմակերպություններին, որոնք ակտիվորեն միավորվում էին գաղափարների ու արժեքների շուրջ, այլ ոչ թե արձագանքում դոնոր կառույցների ռազմավարություններին կամ այլ գործոններին: Ցավոք, հաջորդ երկու տասնամյակների ընթացքում՝ մրցակցությունը (կամ ռեսուրսների համար պայքարը) ու քեռեռացումը դարձան Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության որոշիչ բնութագրիչներ: Համանման խնդիրները պահպանվում ու խորանում են մինչ օրս: Ստորև նշվում են Հայաստանի մի քանի հայտնի (ազդեցիկ) ԲՀԿ-ների (խմբեր/ցանցեր/դաշինքներ) անուններ.

«Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիա», «Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության» նախաձեռնություն, «Ներառական իրավական բարեփոխումների կոալիցիա», «Ընդդեմ ընտանեկան բռնության աջակցման կենտրոնների կոալիցիա», «ԱԳ-ԲՀՖ Հայաստանի ազգային պլատֆորմ», «Խտրականության դեմ պայքարի և հանուն հավասարության կոալիցիա», «Մարդու իրավունքների տուն (Երևան)», առանձին ԲՀԿ ցանցեր՝ Օքսեջեն հիմնադրամի աջակցությամբ, Հայկական բնապահպանական ճակատ, Անտառային դաշինք, Ընտրությունների դիտորդական առաքելությունների դաշինքներ, ինչպես նաև Հայաստանում գործող գործատուների միություններ³:

Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ ուսումնասիրությունները հիմնականում կենտրոնացած են եղել՝ հատվածի շրջակա միջավայրի, կարողությունների և ֆինանսական կայունության վրա: Վստահաբար կարելի է ասել, որ նախորդ ուսումնասիրություններում հիմնական օբյեկտները եղել են քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները, որպես այդպիսին, ֆորմալ (իրավաբանական անձինք) կամ ոչ ֆորմալ դերակատարները (քաղաքացիական նախաձեռնություններ, ակտիվիստների շարժումներ և այլն): Տվյալ ուսումնասիրությունը դիտարկում է **Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության կոալիցիաները (ԲՀԿ) (հասկացության սահմանման համար տե՛ս մեթոդաբանությունը)**:

³ Ամբողջական ցանկը (ԲՀԿ-ների բարտեզագրում) մշակվել է տվյալ զեկույցին զուգահեռ, 2023թ. (հասանելի է պահանջի դեպքում, հեղ.՝ valentina.gevorgyan@unifr.ch)

ՔՀԿ-ների վերաբերյալ այլ հետազոտությունների մասին

«Քաղաքացիական հասարակություն»-ը հանդիսանում է բավականին լայն հասկացություն և դարեր շարունակ գրավել է գիտնականների ուշադրությունը: Քաղաքացիական հասարակությանը վերաբերող գրականության տեսական քննարկումները հիմնականում կենտրոնանում են քաղաքացիական հասարակության (*հասարակական կազմակերպություններ, շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններ, կամավոր միավորումներ, երրորդ հատված*) ստեղծման ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ձևերի վրա, այդ թվում՝ տեղական ասոցիացիաների, սոցիալական ձեռնարկությունների, միջազգային ՔՀԿ-ների, միջկազմակերպչական ցանցերի, սոցիալական շարժումների և այլնի վրա (Porta և Diani 1999; Chetkovich և Kunreuther 2006; Nicholls 2006; Fowler 2013): Ոմանք անդրադառնում են անդրազգային քաղաքացիական հասարակության ցանցերի զգալի հաջողություններին ու ջանքերին, որոնք ապացուցել են իրենց արդյունավետությունը (օրինակ՝ Florini 2000): ՔՀԿ-ները դարձել են հետազոտությունների հետաքրքիր առարկա, հատկապես բաց տնտեսություններում՝ ընդգծելով աճող *կոալիցիոն կապիտալը*, որը զարգանում է երկրի ազատականացման քաղաքականությանը և քաղաքական փոփոխություններին զուգահեռ (օրինակ Սինգապուրի օրինակը, Ortman 2015):

ՔՀԿ-ների վերաբերյալ հետազոտությունների շրջանակը աշխարհի տարբեր անկյուններում բազմազան է. ուսումնասիրության առարկա են հանդիսանում ցանցերի կարողությունների առավելությունները (Liebler and Ferri, 2004), ավելի լայն պաշտպանության հնարավորությունները (James and Malunga, 2006), կամ աճող մրցակցությունը (Raphael, 2021): ՔՀԿ-ների դինամիկան հասկանալու համար որոշ հեղինակներ առաջարկում են հայեցակարգային մոդելներ: *Հինգ ցանցերի մոդելը* ընդգծում է ցանցերի տեսակները տարբերակելու անհրաժեշտությունը՝ սակայն հիմնվելով դրանց ընդհանուր նպատակի վրա (Ashman et al. 2005) (առարկա, որ ի հայտ է գալիս նաև այս հետազոտության արդյունքներում): Վերջինը զարգանում է որպես անկախ փոփոխական, որը ազդում է այլ փոփոխականների վրա, ինչպիսիք են՝ ցանցի ներսում փոխկախվածության մակարդակները (ներխմբային), որոշումների կայացման ռազմավարությունների տեսակը, կառավարումը և ցանցի կառուցվածքի տեսակները: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով, որ շատ դեպքերում քաղաքացիական հասարակության ցանցերը կարող են իրականացնել մի քանի ընդհանուր նպատակներ, պատկերը դառնում է լողված/միևնույն ժամանակ կրկնօրինակվող: Մեկից ավելի ընդհանուր նպատակների դեպքում մնացած փոփոխականները միահյուսվում են (որոշ չափով համակցվում)՝ թույլ չտալով հստակ գծեր փնտրել կազմակերպությունների տեսակների միջև:

Հանրային շահերի պաշտպանության հիմքով կոալիցիաների տեսական շրջանակը (Flora et al. 2001) սահմանում է հետևյալ փոփոխականների կարևորությունը. ա) քաղաքական/հանրային քաղաքականության համակարգի շրջանակներում շահերի պաշտպանության մրցակցող կոալիցիաների փոխգործակցություն, բ) սոցիալ-տնտեսական պայմաններում քաղաքական/հանրային քաղաքականության համակարգի արտաքին փոփոխությունները (ու նաև մրցակցող կոալիցիաների հնարավորություններն ու խոչընդոտները), գ) համակարգի կայուն պարամետրերի/հիմքերի ազդեցություն, ինչպիսիք են սոցիալական կառուցվածքը, սահմանադրական կարգը, տնտեսական լուրջ փոփոխությունները, քաղաքական

Funded by the European Union
 Զինանակալովումը Եվրոպական միության կողմից

անկայունությունը և այլն: Գործառնական մոդելի համաձայն առաջարկվում է կամրջել ցանցային ռազմավարությունների ու վերջնական արդյունքների միջև առկա բացը չորս փոխկապակցված տարրերի միջոցով՝ կառուցվածք և հաշվետվողականություն, կառավարման համակարգեր, հնարավորություններ և աշխատանքի եղանակներ (McKeag and Brine 2019): Կազմակերպչական փոխկախվածությունը, լինի այն պարզ կամ բարդ, առանձնանում է որպես հայտնի փոփոխական, որը դասակարգում է քաղաքացիական հասարակության ցանցերի տարբեր մոդելներ տարբեր ոլորտներում ու երկրներում (ներառյալ Հայաստանի օրինակը) (Ashman and Luca Sugawara 2013):

Վերջին տասնամյակների ընթացքում, հետխորհրդային համատեքստում, հետազոտական ջանքերն ու ուշադրությունը հիմնականում կենտրոնացած էին պետականության կառուցման և ժողովրդավարացման գործում քաղաքացիական հասարակության դերի վրա (դրանցից մի քանիսը, օրինակ՝ Իշխանյան, 2008, Ուլին 2006, Թորջման 2008, Ալիյեվ 2015): Հետխորհրդային ազդեցության տակ գտնվող հասարակությունները դեռևս պահպանում են քաղաքացիական հասարակության առողջ զարգացումը կանխող տարբեր գործոններ: Հետևաբար, քաղաքացիական հասարակության խմբային աշխատանքի առանձնահատկությունների վերաբերյալ հետազոտական միտքը գտնվում է շարունակական մշակման փուլում: Այս համառոտ, իր տեսակով *բացահայտչական ու բացատրական հետազոտության* նպատակներից է՝ փոքր ներդրում ունենալ/նպաստել անցումային ռեժիմներում քաղաքացիական հասարակության խմբային աշխատանքի վերաբերյալ հետազոտական մտքի ամրապնդմանը:

Մեթոդաբանություն

Այս զեկույցում ներկայացված են Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության «խմբերի», «դաշինքների» կամ «կոալիցիաների» (փոխարինելիորեն օգտագործվող եզրույթներ) ներկա իրավիճակի, գործունեության, կայունության գործոնների, խնդիրների և հաջողությունների բացահայտմանն ուղղված ուսումնասիրությունների հետազոտական արդյունքները: Չեկույցում օգտագործվում են հետազոտության հետևյալ մեթոդները. գրականության ու նախորդ հետազոտությունների ուսումնասիրություն, կիսակառուցվածքային ու խորքային հարցազրույցներ Հայաստանի ԲՀԿ-ների, քաղաքացիական հասարակության փորձագետների և Հայաստանում միջազգային դոնոր կառույցների ներկայացուցիչների հետ, խորհրդակցություններ Հայաստանում Եվրոպական Միության պատվիրակության (սույն հետազոտության շրջանակում գործընկերների) հետ:

Մեթոդաբանության բաժնում ներկայացված են. ա) հետազոտության մեջ օգտագործվող *հասկացությունների սահմանում*, բ) *հետազոտությունների ուսումնասիրություն*, որպես տեղեկատվության հասանելիության մեթոդաբանական գործիք, գ) *հարցազրույցներ*, որպես հետազոտություններում օգտագործվող բովանդակային տվյալների հավաքագրման առաջնային աղբյուր, և դ) զեկույցն անդրադառնում է հետազոտության *սահմանափակումներին*:

ա) Հասկացության սահմանում

«Քաղաքացիական հասարակություն»-ը անորոշ կամ վերացական հասկացություն է, ինչը պարտադրում է հստակ սահմանում: Այս հետազոտության վերլուծության գլխավոր առարկա է

Funded by the European Union
 Բնօրինակով և Եվրոպական միության կողմից

հանդիսանում «քաղաքացիական հասարակության կոալիցիա» (ՔՀԿ) հասկացությունը: Հայաստանի ՔՀԿ-ները բացահայտելու (կամ հավաքագրելու) համար կիրառվել են հետևյալ չափանիշները.

ա) կոալիցիա (խումբ, ցանց, դաշինք, միություն և այլն), որն իր գործունեությունը ծավալում է Հայաստանի համատեքստում (բացառությամբ միջազգային կոալիցիաների),

բ) ֆորմալ, պաշտոնապես գրանցված կազմակերպություններ (ՀԿ, հիմնադրամ), կամ ոչ ֆորմալ խմբեր (պարտադիր չէ, որ լինեն գրանցված), սակայն ճանաչված ու ընդունված հանրության, պետական ու միջազգային կառույցների կողմից՝ ելնելով իրենց հետագծից, փորձառությունից, նախկինում կատարված աշխատանքից ու ներդրումից,

գ) սույն ուսումնասիրության մեջ տարբերակվում են «կոալիցիա» և «կոնսորցիում» հասկացությունները. երկրորդ տեսակի միավորումները, որոնք ունեն լայն տարածում, կրկին ստեղծվում են խմբային տրամաբանությամբ, սակայն սովորաբար մեկանգամյա կամ ծրագրային կիրառում ունեցող նպատակների ու առաքելության քայտակով, հաշվի առնելով գոյություն ունեցող ֆինանսավորման հնարավորությունները:

Այս ուսումնասիրության առարկա չեն հանդիսանում կոնսորցիումները և սոցիալական շարժումները, մեծ կամ փոքր քաղաքացիական նախաձեռնությունները:

Այս հետազոտության վերլուծության առարկա են հանդիսանում քաղաքացիական հասարակության հետևյալ միավորումները. խումբ, դաշինք, ցանց կամ որևէ այլ համատեղ համագործակցություն, որը հիմնված է ընդհանուր նպատակի շուրջ՝ ուժերի ֆորմալ (գրանցված) կամ ոչ ֆորմալ միավորման վրա:

բ) Հետազոտությունների ուսումնասիրություն

Սույն հետազոտության մեջ օգտագործվել են Հայաստանի սոցիալական և քաղաքական համատեքստի, Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ առկա տվյալները, հիմնականում տեղական ու միջազգային փորձագիտական համայնքների զեկույցները: Հետազոտության շրջանակում իրականացվել է նաև քարտեզագրում, որի նպատակն էր մշակել Հայաստանի ՔՀԿ-ների հնարավորինս սպառիչ ցանկ (հասանելի է ըստ պահանջի): Քարտեզագրման ժամանակ (ի թիվս այլնի) կիռառվել է առցանց հետազոտության իրականացման տեխնիկա, որը չի կորցնում իր արդիականությունը որպես կազմակերպությունների քարտեզագրման նորարարական մոտեցում: Օրինակ՝ նմանատիպ գործիք կիրառվել է հայաստանյան ՀԿ-ների առցանց տեսանելիության քարտեզագրման նպատակով (Պատույան, Գևորգյան և Մաթևոսյան 2014թ.):⁴ Քարտեզագրումը բացահայտել է Հայաստանում հիմնական գործող ՔՀԿ-ները, այնուամենայնիվ, ցանկը չպետք է համարվի բացարձակապես սպառիչ:

գ) Հարցազրույցներ

Որակյալ հետազոտության իրականացման համար հարցազրույցները հանդիսանում են տվյալների կարևոր աղբյուր: Սույն ուսումնասիրության նպատակով անց են կացվել ընդհանուր թվով 30 կիսակառուցվածքային և խորքային հարցազրույցներ: Հարցազրույցները անց են կացվել ՔՀԿ-ների (ցանցեր, խմբեր, դաշինքներ) ներկայացուցիչների, համակարգողների և ղեկավարների հետ: Հարցազրույցների մասնակիցների ընտրությունը պայմանավորված էր մասնակիցների դերակատարությամբ, համակարգողի դիրքով, ակտիվ անդամակցությամբ, ներգրավվածությամբ ու վերլուծության միավորների (ՔՀԿ) վերաբերյալ իրենց գիտելիքներով

⁴ Իրականացվել է Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության ուսումնասիրության շրջանակներում (Պատույան և Գևորգյան 2021թ.):

ու փորձառությամբ: Հետազոտության թիրախում են եղել քաղաքացիական հասարակության այն ցանցերը/խմբերը, որոնք ունեն խորհրդատվության տրամադրման ու պետական կառավարման համակարգի գործունեության մշտադիտարկման տարիների փորձ, ապացուցահեն դիտարկումներ փոխանցելու կարողությամբ: Հարցազրույցի գործիքները մշակվել են հետազոտողների հետ նախապես քննարկված ինդեքսավորման սխեմայի հիման վրա⁵: Հետազոտությունը ապահովել է հարցազրույցների մասնակիցների գաղտնիության սկզբունքը. բոլոր մասնակիցներին ներկայացվել էր հետազոտության վերաբերյալ տեղեկատվությունը, հայցելով մասնակցության իրենց համաձայնությունը⁶: Հարցազրույցի մասնակիցներին նախապես տրամադրվել էր նաև հարցազրույցի ուղեցույցը⁷: Հարցազրույցները ձայնագրվել ու տպագրվել են: Հետազոտությունը կիրառել է որակական-բովանդակային տվյալների թեմատիկ վերլուծություն (Gibson and Brown 2009)՝ հիմնվելով տվյալների հավաքագրման արդյունքում վերհանված (*գերիշխող*) թեմաների վրա: Վերլուծության ընթացքում կիրառվել է նաև ինդուկտիվ մոտեցում՝ մշակելով տվյալներ, որոնք ստացվել են հարցազրույցների ընթացքում ձևավորված թեմաներից: Հարցազրույցների լեզուն՝ հայերեն ու անգլերեն, եղանակը՝ առերես (Երևան) ու առցանց (2023թ. հոկտեմբեր):

դ) Հետազոտության սահմանափակումները

Այս հետազոտության իրականացման ժամանակահատվածը համընկավ Հայաստանի և Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) հումանիտար ճգնաժամի հետ: 2023թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին Հայաստանը ընդունել է Արցախից բռնի տեղահանված ավելի քան 100.000 հայերի: Անհրաժեշտ է նշել, որ Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության համայնքը ծանրաբեռնված է եղել տեղահանված բնակչությանն աջակցելու բազմատեսակ հարցերով՝ արձագանքելով նրանց հրատապ կարիքներին: Չնայած հետազոտությանը մասնակցելու փորձագետների պատրաստակամության, ԲՀԿ-ների ու քաղաքացիական հասարակության դերակատարների ուշադրության թիրախում էր գլխավորապես հումանիտար ճգնաժամի հետևանքով առաջացած հրատապ կարիքների լուծումը:

⁵ հասանելի է պահանջի դեպքում, հեղ.՝ valentina.gevorgyan@unifr.ch

⁶ հասանելի է պահանջի դեպքում, հեղ.՝ valentina.gevorgyan@unifr.ch

⁷ հասանելի է պահանջի դեպքում, հեղ.՝ valentina.gevorgyan@unifr.ch

Տվյալների վերլուծություն

Հայաստանի ՔՀԿ-ները. կառուցվածքային բազմազանություն և «լողված սահմաններ».

Այս հետազոտությունը Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության հատվածի մասին է՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով քաղաքացիական հասարակության կոալիցիաներին (ՔՀԿ):⁸ Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության էկոհամակարգը մեծ է ու բազմազան: Ցավոք, հետխորհրդային տարածքում այս երկու բնույթագրերը արդյունավետության հոմանիշ չեն հանդիսացել ու չեն նպաստել հատվածի հաջողությանը: Վստահաբար, ՔՀԿ-ների կառուցվածքները անորոշ կամ վերացական բնույթ ունեն: Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության կազմակերպման ձևերը նման են քաղաքացիական հասարակության բուն միջավայրին. շատ տարբեր, նույնիսկ քառասյին, ինչը անհնարին է դարձնում մեկ սահմանում առաջ քաշելը, որը կծառայեր որպես ընդհանուր հայտարար կամ կլիներ բոլոր տեսակների միավորվող ուժերի համար ընդհանուր չափանիշ:

Կազմակերպման կամ միավորվելու տարբեր եղանակները ներառում են, սակայն չեն սահմանափակվում, քաղաքացիական հասարակության ֆորմալ և ոչ ֆորմալ տարբեր խմբերի խառնուրդներով: Որոշ ՔՀԿ-ներ բաղկացած են. միայն կազմակերպություններից (իրավաբանական անձանցից), որոշները՝ կազմակերպություններից ու քաղաքացիական հասարակության խմբերից (ոչ պաշտոնական նախաձեռնողական խմբեր, արշավներ), մյուսները՝ ի լրումն նախորդ տեսակի, ներառում են նաև անհատների, մարդու իրավունքների պաշտպանների կամ քաղաքական հասարակության/թեմատիկ փորձագետներ: ՔՀԿ-ների տարբեր կազմավորումներում կան համընկնումներ, կրկնություններ, խաչվող-անդամակցությունների դեպքեր: Օրինակ՝ որոշ կազմակերպություններ միևնույն ժամանակ հանդիսանում են մի քանի ՔՀԿ-ների անդամ, որոշ անհատներ միևնույն ժամանակ հանդիսանում են մի քանի կազմակերպությունների հիմնադիրներ, որոնք իրենց հերթին հանդիսանում են տարբեր կոալիցիաների անդամներ: Կան նաև տարբեր տեսակի ՔՀԿ-ներ՝ իրենց իրավական կազմակերպման առումով: Որոշ գործող և հայտնի ՔՀԿ-ներ կամ ցանցեր Հայաստանում հանդես են գալիս որպես գրանցված կազմակերպություններ, իսկ մյուսները գործում են ոչ պաշտոնապես:

Եղել են դեպքեր, երբ ՔՀԿ-ն սկսել է իր գործունեությունը առանց որևէ պաշտոնական գրանցման, հետագայում վերածվելով իրավաբանական անձի (*«հասարակական կազմակերպություն»*, *«հիմնադրամ»*), ինչը թույլ է տվել ֆինանսավորման հնարավորություններ հայթայթել հիմնվելով կոալիցիայի հավաքական ջանքերի, այլ ոչ թե անհատ կազմակերպությունների ջանքերի վրա: Չնայած Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության խմբերի կառուցվածքային բազմազանությանը, **իրավաբանական անձ լինելը չի հանդիսանում կոալիցիայի ազդեցության կամ հաջողության որոշիչ գործոն:** Անկախ ՔՀԿ-ների կառուցվածքից, դրանք ունեն տարբեր գործառնություններ, ազդեցություններ ու ճակատագրեր:

Կառուցվածքային բազմազանությունը թույլ է տալիս մշակել ՔՀԿ-ների փոքր տիպաբանություն՝ հիմնված Հայաստանի օրինակի վրա (Աղյուսակ 1): Հաշվի առնելով քաղաքացիական հասարակության կազմակերպչական ձևաչափերի բազմազանությունը,

⁸ Հասկացության սահմանումը՝ Մեթոդաբանություն բաժնում:

տիպաբանությունը մշակվել է ՔՀԿ-ների ներգրավվածության ոլորտների, ստեղծման նպատակների ու նաև անդամակցության կազմակերպման ձևերի տեսանկյունից: Առանձնացվում են ՔՀԿ-ների հետևյալ տեսակները.

- մեծ (բարեփոխումների լայն օրակարգ),
- ոլորտային,
- թեմատիկ կամ խնդիրների վրա հիմնված,
- խառը կամ ցանցային,
- առանձին/անկախ (այլ տեսակներից տարբերվող).

«Մեծ» կոչված կոալիցիաները ունեն առավել լայն բարեփոխումների օրակարգ, որ ներառում է գործունեության տարբեր ոլորտներ: Այս ՔՀԿ-ները կարող են ներառել այլ թեմատիկ-փոքր կոալիցիաներ, աշխատանքային կամ մասնագիտացված խմբեր: *Ոլորտային* կոալիցիաները աշխատում են բազմաթիվ հարցերի շուրջ, սակայն որոշակի հետաքրքրություն ներկայացնող հատվածում, մինչդեռ *թեմատիկ* կամ *խնդիրների-վրա-հիմնված* ՔՀԿ-ները ստեղծվում են հստակ նպատակով. աջակցելու համար հստակ օրենսդրական շրջանակ կամ աշխատելու համար հստակ իրավունքների/խնդիրների շուրջ (օրինակ՝ կանանց իրավունքներ): Հայաստանի դեպքում, նման տեսակի կոալիցիաների ստեղծումը սովորաբար պայմանավորված է եղել հանրությանը լուրջ վնասի հասցման հանգամանքով կամ ողբերգական իրադարձությամբ, որը հանգեցրել է հանրության հավաքական ուժի ստեղծման անհրաժեշտությանը, որպես արձագանք ստեղծված վիճակին՝ կրթող ու կանխարգելիչ մեխանիզմ ձևավորելու նպատակով:

Հետաքրքիր է, որ որոշ դեպքերում կոալիցիայի տեսակը կարող է փոփոխվել, օրինակ, անցում կատարել՝ *թեմատիկ* կոալիցիայից դեպի *ոլորտային*: *Խառը* կամ *ցանցային* տեսակի կոալիցիաները նմանություններ ունեն *ոլորտային* կոալիցիաների հետ. տարբերությունը անդամակցության բազմաշերտ տեսակի մեջ է, որը թույլ է տալիս ներգրավել անդամներ հիմնվելով տարբեր գործոնների վրա, ներառյալ թեմատիկ, տարածաշրջանային և *ուղղիղ* անդամակցության ձևեր: Հայաստանում գոյություն ունեն ՔՀԿ-ներ, որոնք ուղղակիորեն չեն համընկնում նկարագրված տեսակների հետ, թեև նմանություններ ունեն դրանց հետ: Տիպաբանությունը առանձնացնում է կոալիցիաներ, որոնք թեպետ հիմնադրվել են միջազգային կամ տարածաշրջանային ազդեցությամբ պայմանավորված, սակայն իրենց գործունեությունը ամբողջությամբ ծավալում են Հայաստանում: Օրինակները հետևյալն են՝ Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության պլատֆորմ, որը ստեղծվել է ԵՄ-Հայաստան համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագրի (ՀԸԳՀ) հրամայականի համաձայն: ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳՀ այժմ հանդիսանում է Հայաստանի և ԵՄ միջև համագործակցության «սահմանադրությունը»: Փաստաթղթի ժամանակին ու որակյալ կատարումը վերապահված է Հայաստանի կառավարության գործադիր և օրենսդիր իշխանություններին, ինչը նշանակում է, որ պետք է ակնկալել ու նպաստել քաղաքացիական հասարակության հատվածի ավելի խորը ներգրավվածությանը: ՀԸԳՀ քաղաքացիական հասարակության հարթակը ներառում է՝ ԵՄ քաղաքացիական հասարակության, Հայաստանի ՔՀԿ-ների ներկայացուցիչներին. ՀԿ-ներ/հիմնադրամներ, արհմիություններ և գործատուների կազմակերպությունների համադաշնություններ: Հարթակում քաղաքացիական հասարակության կառույցների կազմի և ընտրության մասին որոշումը ընդունվում է հանձնաժողովի կողմից, որը բաղկացած է հետևյալ անդամներից. ԵՄ ԱԳ քաղաքացիական հասարակության ֆորումի (ԱԳ ՔՀՖ) «Հայաստանի ազգային պլատֆորմ» (երեք անդամ), «Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության» նախաձեռնություն-կոալիցիա (մեկ անդամ) և «Կառուցողական երկխոսության հանձնառություն» (մեկ անդամ): ՔՀԿ-ների

տիպաբանության հաջորդ *առանձին* կամ *անկախ* տեսակի օրինակ է հանդիսանում՝ ԱԳ-ՔՀՖ-ի կողմից օժանդակվող «Հայաստանի ազգային պլատֆորմը», որը կոալիցիաների այլ տեսակների հետ ունի ընդհանուր նկարագրական հատկություններ, այնուամենայնիվ համարվում է տեսակով՝ առանձին/անկախ, այն պատճառով, որ հիմնադրվել տարածաշրջանային հանձնառության ներքո:

Հայաստանում գործող այլ առանձին կամ անկախ ՔՀԿ-ներ են հանդիսանում հանրային դիտորդական խմբերը, որոնք քաղաքացիական վերահսկողություն են իրականացնում փակ և կիսափակ հաստատություններում (ներառյալ՝ քրեակատարողական, հոգեբուժական, խնամքի հաստատություններ, հատուկ դպրոցներ և այլն): Քաղաքացիական հասարակության այս խմբերը նմանություններ ունեն կոալիցիաների այլ տեսակների հետ, այնուամենայնիվ դրանք դիտարկվում են առանձին՝ պետական հաստատությունների գործունեությանը հետևելու իրենց հատուկ առաքելության ու հրամայականի բերումով ու որի հիմքով վերջիններս կառավարությանը անխուսափելիորեն ներգրավում են երկխոսության մեջ:

Հայաստանում հետհամաճարակային և հետճգնաժամային միջավայրը դրականորեն է ազդել քաղաքացիական հասարակության գործունեության վրա՝ դարձնելով այն ավելի ճկուն ու արդյունավետ (հիմնականում համայնքային խնդիրների հետ կապված): Նման հաջողված նախաձեռնությունների շարքում են ապակենտրոնացված առցանց նախաձեռնությունները, որոնք ներգրավում էին պաշտոնապես գրանցված ու չգրանցված քաղաքացիական հասարակության մասնակիցների ու անհատ փորձագետների: Առցանց հարթակները արդյունավետ են, այն դեպքերում երբ պետք է պետական մարմինների կամ պաշտոնյաների ուշադրությունը հրավիրել կոնկրետ հարցերի շուրջ, ինչպես նաև նպաստել այդ հարցերով հետաքրքրվող անձանց կամ խմբերի իրազեկվածությանը: Առցանց կարողունակությունը համարվում է կարևոր ու տարբերակիչ գործոն անգամ մեկանգամյա կամ կոնկրետ խնդիրը լուծելու համար ստեղծվող նոր խմբերի կամ ցանցերի համար: ՔՀԿ ղեկավարի խոսքերով՝ «Առցանց հաղորդակցության և հնարավորությունների աճի շնորհիվ մենք ականատես ենք լինում թե՛ ինչպես են «ոչ ճկուն»⁹ ասոցիացիաները փոխակերպվում ու դառնում ավելի ճկուն ու հաջողված»:

Եղել է նաև ՔՀԿ-ների ստեղծման պրակտիկա, որը նման է կոնսորցիումների կազմակերպման ձևերին, այսպես կոչված, ծրագրի-վրա-հիմնված կոալիցիաների, այսինքն՝ խումբը ստեղծվում է որպես ֆինանսավորում ստանալու նախապայման՝ խթանելով համատեղ աշխատանքի մշակույթը: «Կոնսորցիումի» հատկանիշներով օժտված ՔՀԿ-ների այս տեսակը կարող է լինել տարբեր՝ *մեծ, ոլորտային* կամ *թեմատիկ*: Քաղաքացիական հասարակության հավաքական ու համատեղ աշխատանքի խրախուսումը դիտարկվում է դրական տեսանկյունից, այնուամենայնիվ կարող է նաև հանգեցնել այլ խնդիրների, որոնք կքննարկենք մի փոքր ուշ:

⁹ Հարցազրույցի մասնակցի կողմից օգտագործված բառը՝ ռուսերեն «неуклюжие»:

Funded by the European Union
 Բնօրինակով/Բնօրինակով/Բնօրինակով

Աղյուսակ 1 Հայաստանի ՔՀԿ-ների տիպաբանություն

Տեսակ	Նկարագրություն	Օրինակներ*
Մեծ (բարեփոխումների լայն օրակարգ)	Բարեփոխումների լայն օրակարգ ու անդամների բազա, որոնք կենտրոնացած են տարբեր խնդիրների ու թեմաների վրա. կարող են ներառել նաև ենթակոալիցիաներ (թեմատիկ, «ad-hoc», աշխատանքային խմբեր)	Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության
Ոլորտային	Ընդհանուր օրակարգ՝ կոնկրետ ոլորտին (ենթաօլորտին) վերաբերող խնդիրները լուծելու նպատակով	Հայաստանի գյուղատնտեսական դաշինք, Հայաստանի անտառային դաշինք
Թեմատիկ կամ խնդրի վրա հիմնված	Թեմատիկ օրակարգ, մանդատ կամ հիմնախնդիր	Ներառական իրավական բարեփոխումների կոալիցիա, Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիա, Խտրականության դեմ պայքարի և հանուն հավասարության կոալիցիա
Խառը կամ բազմաստիճան	Մեծ օրակարգ, նմանություններ մեծ ՔՀԿ-ների հետ, սակայն հատկանիշները ավելի շատ վերաբերում են ոլորտային կոալիցիաներին. տարատեսակ անդամակցության ձևեր (թեմատիկ, տարածքային/ մարզային, ուղղակի անդամակցություն)	Հայաստանի արհմիությունների կոնֆեդերացիա/ Հայաստանի գործատուների հանրապետական միություն
Ցանցային	Որոշակի/հատուկ օրակարգ (հիմնականում ոլորտային), ապակենտրոնացված, խառը ու բաց անդամակցության ձևեր, այդ թվում՝ ֆորմալ և ոչ ֆորմալ անդամներ, փորձագետներ, կազմակերպման, հաղորդակցման/աշխատելառճի գլխավորապես առցանց ձևաչափի, նմանություններ քաղաքացիական նախաձեռնությունների հետ	Հայաստանի բնապահպանական ցանց, Գիտուժ նախաձեռնություն
Առանձին կամ անկախ (տարածաշրջանային/միջազգային գործոն)	նմանություններ մեծ տեսակի հետ տարբերակիչ հատկանիշով՝ կոալիցիայի ստեղծումը պայմանավորված է միջազգային կամ տարածաշրջանային պայմանագրային պարտավորությամբ, պայմանով կամ նախաձեռնությամբ	ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳ Հաղաբացիական հասարակության պլատֆորմ, ԱԳ-ՔՀՀ Հայաստանի ազգային պլատֆորմ
Առանձին կամ անկախ	նմանություններ ոլորտային ու թեմատիկ կամ խնդրի վրա հիմնված տեսակների հետ, տարբերակիչ հատկանիշով՝ մշտադիտարկման հատուկ առաքելություն, պետական մարմինների հետ երկխոսության մեջ անխուսափելի ներգրավվածություն	Փակ և կիսափակ հաստատությունների հասարակական դիտորդական խմբեր

Funded by the European Union
Ֆինանսավորվում է Եվրոպական միության կողմից

Գործառույթներ ու գործունեության ոլորտներ

Հայաստանի ՔՀԿ-ների գործառույթները տարբերվում և միևնույն ժամանակ համընկնում են: Այս հետազոտության մասնակիցների մեծամասնության կարծիքով, ամենահաճախ հիշատակվող գործառույթը հանրության կամ հավաքական շահերի պաշտպանություն/աղվակացիա կամ հանրային քաղաքականության կամ բարեփոխումների վրա ազդելու հավաքական ձայն ունենալն է: Նախկինում այս գործառույթի խնդրահարույց կողմերի մասին կարելի է երկար գրել: Այնուամենայնիվ, 2018թ.-ից հետո քաղաքացիական հասարակության հանրային քաղաքականությանը և բարեփոխումներին ուղղված շահերի համատեղ պաշտպանությունը, կարծես թե փոփոխվել է՝ ներառելով նաև քաղաքացիական արշավները, այդպիսով դառնալով «ավելի լայն»: ՔՀԿ-ները սկսել են հասկանալ հանրային քաղաքականության վերաբերյալ հարցերում հանրության աջակցության կարևորությունը, ինչն իր հերթին փոփոխել է հանրային շահի պաշտպանության բնույթը: Սույնը համարվում է տարբեր ՔՀԿ-ների հիմնական գործառույթը: ՀՀ կառավարության կողմից ԵՄ-Հայաստան ՀՀԳՀ-ի կատարմանը ուղղված մշտադիտարկումը զգալի դիրք է գրավում ՔՀԿ-ների պատասխաններում, երբ հարցը վերաբերում է գործառույթների առաջնահերթություններին: Ազդեցիկ կոալիցիաների անդամները կարևորում են Հայաստանի ԵՄ ինտեգրման օրակարգի մշտադիտարկումը:¹⁰ Հետաքրքրական է, որ հանրային շահի պաշտպանության շրջանակում գործառույթները նկարագրելիս որոշ մասնակիցներ նշել են «պետական կառույցների հետ կապը»: Նման կապը (չխառնել մշտադիտարկման գործառույթի հետ) սովորաբար տեղի է ունենում հաշվետվությունների, զեկույցների, գնահատումների, ուղղակի հարցումների միջոցով, ինչպես նաև հանրային քաղաքականության ու դրա իրականացման վերաբերյալ առաջարկություններ մշակելու նպատակով, մարդու իրավունքների խախտումների դեպքերի ուսումնասիրությունների միջոցով:

Այս հետազոտության արդյունքում վերհանված ՔՀԿ-ների երկրորդ հիմնական գործառույթը ծառայությունների մատուցումն է՝ որպես արձագանք Արցախից (Լեռնային Ղարաբաղից) բռնի տեղահանված բնակչության Հայաստան ժամանելուց հետո երկրում հումանիտար ճգնաժամին:¹¹ Շատ ՔՀԿ-ներ, որոնք սովորաբար կենտրոնացած են մարդու իրավունքների պաշտպանության վրա, փոխել են իրենց մանդատը՝ արձագանքելու մարդասիրական առաջնահերթություններին (USAID 2023): Անգամ այն ՔՀԿ-ներն ու կազմակերպությունները, որոնց հիմնական գործառույթային ուղղություն է հանդիսացել հանրային քաղաքականության մշտադիտարկումը, անցել են հումանիտար ճգնաժամի կարիքներին արձագանքմանը՝ ծավալելով տուժածների առաջնային կարիքների բավարարմանն ուղղված գործունեություն: Այնուամենայնիվ, կարևոր է ընդգծել, որ որոշ կոալիցիաների շահերի պաշտպանության բնույթը ճգնաժամի պայմաններում չի փոխվել, այլ տեղափոխվել է անդամների կողմից միասնական գործունեություն ծավալելու ուղղությամբ, օրինակ՝ առաջնային աղբյուրներից տեղեկատվության, վկայությունների, ցուցմունքների հավաքագրում և այլն:

ՔՀԿ-ների հաջորդ հիմնական գործառույթը, որը կարևորվել է ՔՀԿ-ների անդամների կողմից, վերաբերում է «կարողությունների զարգացման» գործունեությանը, որը ներառում է քաղաքացիների համար կազմակերպված դասընթացներ (կազմակերպությունների

¹⁰ Օրինակ՝ ԵՄ-Հայաստան ՀՀԳՀ շրջանակում քաղաքացիական հասարակության համատեղ զեկույցը, պատրաստվել է «Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության» ՔՀԿ նախաձեռնության կողմից (2021թ.) <https://www.osf.am/wp-content/uploads/2022/04/EU-Armenia-Comprehensive-and-Enhanced-Partnership-Agreement-CEPA-Civil-Societys-Collective-Monitoring-report-2021-1.pdf>

¹¹ Ինչը կարող է պայմանավորված լինել այն հանգամանքով, որ տվյալների հավաքագրումը համընկել է հումանիտար ճգնաժամի հետ:

լիազորությունների կամ թվային անվտանգության հաղորդակցման հմտությունների վերաբերյալ), մենթորական նախաձեռնություններ գործընկեր (ենթա-դրամաշնորհատու) կազմակերպությունների համար, տեղեկատվության ու ռեսուրսների փոխանակում կոալիցիայի անդամների, միջազգային գործընկեր կառույցների կամ ԲՀԿ-ների միջև: Որոշ կոալիցիաներ առաջնահերթություն են տալիս անդամների միջև համագործակցության հմտությունների փոխանակմանը: Երբ կազմակերպության որևէ անդամ անցնում է որևէ օգտակար վերապատրաստում, ապա սովորաբար կիսվում է նոր գիտելիքով ու նյութերով մյուս անդամների հետ, խթանելով համագործակցության դինամիկան: Փորձառության զարգացումն ընկալվում է որպես շարունակական գործընթաց: ԲՀԿ առաջնորդի խոսքերով՝ «Կոալիցիան կախված է իր առանձին անդամների փորձառությունից»: Առավել տարածված է «կարողությունների զարգացման» թեման, և այստեղ, գլխավորապես առաջարկվում է մտածել կարողությունների զարգացմանն ուղղված նոր մոտեցումների մասին: Նման մոտեցումներից մեկը կարող է լինել վերապատրաստման մոդուլների մշակումը՝ նպատակ ունենալով նպաստել մասնակիցների հասարակական դիտորդական առաքելության/վերահսկողության հմտությունների զարգացմանը թեմատիկ ու հատուկ հանրային քաղաքականության օրակարգի միջոցով (օրինակ՝ արձագանքել ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳԸ առաջնահերթություններին): «Կարողությունների զարգացում» եզրույթի չափից ավել ոչ տեղին օգտագործումը դրա նշանակությանը հաղորդել է լրացուցիչ՝ ոչ դրական երանգ: Որոշ անդամներ, ում մտահոգում է ԲՀԿ-ների կարողությունների «ճակատագիրը» կոչ են անում կատարել ներդրումներ՝ նոր մոտեցումների բացահայտմանն ուղղված մտածողության մեջ: Կոալիցիաները, անշուշտ, կգտնեն նոր ստեղծագործական ու այլընտրանքային կարողությունների զարգացման մեթոդներ, որոնք, հավանաբար, դուրս կգան սովորական ձևաչափերից, ինչպիսին է ուսուցումը: Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության սերնդափոխության համար ԲՀԿ-ները, և քաղաքացիական հասարակության հատվածն ընդհանրապես, ուսուցման մոտեցումների փոփոխության կարիք ունեն:

Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության խմբերի ներգրավվածության ոլորտների պակաս կարծես թե չկա: Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության հատվածը լի է ֆորմալ (գրանցված կառույցներ) ու ոչ ֆորմալ (քաղաքացիական նախաձեռնություններ) անդամներով, որոնք ըստ իրենց զբաղվում են տարբեր խմբերի իրավունքների պաշտպանությամբ կենտրոնանալով տարբեր բնագավառներում տարբեր խնդիրների վրա: Այն ինչը պակասում է՝ գործունեության արդյունավետության գնահատումն է, որը սահմանվում է որպես կոնկրետ խնդիրների լուծում կամ կոնկրետ նպատակների ձեռքբերում, ինչպես ընդգծված է ԲՀԿ-ների ու անդամների առաքելություններում: ԲՀԿ-ների գործունեության ոլորտները այնքան լայն ու բազմազան են, որքան հենց քաղաքացիական հասարակության հատվածը: ԲՀԿ-ների գործունեության ոլորտը հիմնականում վերաբերվում է մարդու իրավունքների սահմանված չափանիշների պաշտպանությանը: Բարեփոխումների լայն օրակարգ ունեցող կոալիցիաները ներառում են տարբեր խնդիրների լուծմամբ զբաղվող ենթախմբեր: ԲՀԿ-ներին առնչվող հիմնական ոլորտներն ու խնդիրները ներառում են (սակայն չեն սահմանափակվում) հակակոռուպցիոն օրակարգ, դատաիրավական, կրթական, ընտրական բարեփոխումներ, հավասար իրավունքներ ու խտրականության բացառում, մարդու իրավունքների մի շարք չափանիշների և սոցիալական խնդիրների պաշտպանության ապահովում (դրանցից մի քանիսը՝ առողջության իրավունք, կրթության իրավունք, աշխատանքային իրավունք, արդարադատության մատչելիություն, խոշտանգման արգելք, արդար դատաքննության իրավունք և այլն), կանանց խնդիրներ, գենդերային- խնդիրներ և- արձագանքման քաղաքականություն, հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ կապված խնդիրներ, խտրականության դեմ պայքարի վերաբերյալ օրենսդրության ու իրավունքների

Funded by the European Union
 Բնօրինակով/Ընդունված Եվրոպական միության կողմից

պաշտպանությանն ուղղված հետազոտություն, կանանց հզորացմանն ուղղված գործողություններ, խոցելի խմբերին իրավաբանական և հոգեբանական օգնության տրամադրում, համայնքի զարգացում և մասնակցություն տեղական մակարդակում, գյուղատնտեսության վերաբերյալ խնդիրներ, միջսահմանային երկխոսություն, խաղաղություն և անվտանգություն, երիտասարդության մասնակցություն և համագործակցություն: Վերջերս այս ցանկին ավելացավ այլ կարևորագույն գործառույթ՝ Արցախից բռնի տեղահանված բնակչությանը, ինչպես նաև Ուկրաինայից ու Ռուսաստանից փախստականներին մարդասիրական աջակցության (ապաստան, սոցիալական փաթեթներ) տրամադրում: Վերը նշված գրեթե բոլոր ոլորտներում կարևորվում է Հայաստանի կողմից մարդու իրավունքների չափանիշներին համապատասխանեցումը և երկրի միջազգային պարտավորությունների իրականացումը:

Գործելակերպ, ընթացակարգեր ու ֆինանսավորում

Թվում է, թե մասնակիցների միջև կա ընդհանուր ըմբռնում, որ եթե առանձին/անդամ կազմակերպությունը իր գործունեության ընթացքում հետևում է սեփական իրավական կանոնակարգերին ու ընթացակարգերին, ապա նույնը հեշտ կլինի կրկնել ավելի լայն մակարդակում՝ լինելով կոալիցիայի անդամ: Նույն կերպ, եթե կազմակերպությունները հավատարիմ են իրենց առաքելությանը, որը կարևորում է թափանցիկության սկզբունքը, ապա նրանց համար ավելի հեշտ է միանալ ու գործել կոալիցիաների շրջանակներում: Փորձառու ԲՀԿ-ները, որոնք տարիներ շարունակ հաջողությամբ ծավալում են իրենց գործունեությունը, կարողացել են այդ փորձը հասցնել կոալիցիոն մակարդակի: Սակայն ԲՀԿ-ների գործելակերպի տեսակներն ունեն մի շարք խնդիրներ: Խնդիրները առկա են հետևյալ ոլորտներում. *ԲՀԿ-ների ղեկավար մարմինների կազմ, որոշումների կայացման գործընթաց, կոալիցիայի աշխատանքում անդամների ներգրավվածության մակարդակ, ներկոալիցիոն հաղորդակցման մեթոդներ ու ռազմավարություն:*

Որոշ ԲՀԿ-ներ ունեն հիմնական համակարգող մարմիններ, որոշ ԲՀԿ-ներ նման մարմին չունեն: Ֆորմալ կոալիցիաները (գրանցված կոալիցիաներ հիմնված անդամակցության վրա) ունեն քարտուղարություն, որի գործունեության առանձին նրբություններ արժանի են լրացուցիչ ուսումնասիրության: Այս հետազոտության մեջ դիտարկված ԲՀԿ-ներում նկատվում է որոշակի խնդրահարույց դինամիկա քարտուղարությունների ու կոալիցիայի անդամների միջև թյուրըմբռնումների պատճառով: Այստեղ օրինակ է հանդիսանում ԱԳ ԲՀՖ Հայաստանի ազգային պլատֆորմը (ներկայացվում է հաջորդ բաժնում): Որոշ ԲՀԿ-ների համար քարտուղարությունները համարվում են կոալիցիայի կառուցման ու զարգացման համար անհրաժեշտ հիմնական, համակարգող ուժը: Ունանք կոալիցիայի համակարգումը տեսնում են ոչ թե քարտուղարության գործառույթ, այլ մեկ անդամ-կազմակերպության, որը կարող է ստանձնել ԲՀԿ-ն միավորելու, աշխատանքները կազմակերպելու պատասխանատվությունը: Սակայն անկախ կառուցվածքից, ակնհայտ է, որ առանց որոշակի համակարգող մարմնի հնարավոր չէ պահպանել կոալիցիոն աշխատանքը: Որպես իրավաբանական անձ գրանցված ԲՀԿ-ների մեծ մասը ներառում են հետևյալ պաշտոնները՝ նախագահ, ֆինանսական մասնագետ, օգնական և հասարակայնության հետ կապերի մասնագետ: Էթիկայի հանձնաժողովները-խորհուրդները լայն տարածում ունեն կոալիցիաների շրջանում, որոնց նպատակն է գտնել լուծումներ ի պատասխան անհամաձայնություններին: ԲՀԿ-ներում

որոշումներն ընդունվում են տարբեր ընթացակարգերով՝ կախված անդամների կողմից նախօրոք հաստատված որոշումների կայացման մեթոդներից: Որոշումների կայացման երկու հիմնական եղանակներն են՝ քվեարկությունը և կոնսենսուսային որոշումները, որոնք ձեռք են բերվում քննարկումների ու ընդհանուր ժողովների ժամանակ: Որոշ ՔՀԿ-ներ ունեն առանձին հանդիպումներ կազմակերպելու փորձ՝ տարածայնություններ ունեցող անդամների հետ: Եթե այդ հանդիպումների ժամանակ չի հաջողվում հասնել համաձայնության, հարցը ներկայացվում է Էլեկտրոնային հանձնաժողովին (որը սովորաբար կազմված է կոալիցիայի անդամ կազմակերպություններից): Հաջողակ կոալիցիաներ են համարվում այն ՔՀԿ-ները, որտեղ յուրաքանչյուր անդամ աշխատում է առանձին իր խնդիրների շուրջ: Բայց իրենց առանձին գործունեությամբ նրանք նպաստում են կոալիցիայի հիմնական նպատակին (հիմնական գաղափարին): Գործունեության այս եղանակը՝ «ակտիվ անդամների ներդրում» հավաքական ու համատեղ աշխատանքի մեջ համարվում է ամենահաջողվածը:

Մասնակիցների մեծ մասը համակարծիք է (ավելի ճիշտ՝ դժգոհում է), որ անդամակցության մշակույթը Հայաստանում թերզարգացած է, ինչը ենթադրում է ինստիտուցիոնալ մշակույթի փոփոխություն: Ակնկալվում է, որ դա կլինի փոխադրում լուծում՝ կակտիվացնի անդամ կազմակերպությունների աշխատանքը ու անդամավճարների միջոցով կնպաստի ՔՀԿ-ների գործունեությանը: Էլ.փոստը ու սոցիալական մեդիայի առցանց խմբերը համարվում են ՔՀԿ-ների անդամների միջև հաղորդակցության ամենատարածված եղանակները: Հարցման բոլոր մասնակիցները կարևորում են կանոնավոր հանդիպումների կազմակերպումը (երկու շաբաթը մեկ անգամ, ամսական կամ կիսամյակային): Հրատապ հարցերի դեպքում, կազմակերպում են արտահերթ հանդիպումներ:

Ֆինանսավորման խնդիրը մնում է արդիական: ՔՀԿ-ների ֆինանսական խնդիրների քննարկումը սովորաբար սկսվում է ռեսուրսների սղության վերաբերյալ բողոքներով, հատկապես երբ խոսքը վերաբերում է ՔՀԿ-ի կազմակերպմանն ու հաջողության հասնելու հնարավորություններին: Հայաստանում ՔՀԿ-ների ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրները միջազգային դոնոր կառույցներն են (հիմնականը՝ ԵՄ-ն): Կոալիցիաների մեծ մասը գործարկում է տարեկան անդամավճարների ինստիտուտը: Այնուամենայնիվ, այն հանգամանքը, որ անդամավճարները հանդիսանում են ֆինանսավորման աղբյուր ընկալվում է որպես *մտահոգիչ* կամ *ոչ բավարար*: Որոշ ՔՀԿ-ներ փոխադարձ համաձայնության հիման վրա մասնակի սուբսիդավորում են ստանում նախարարություններից հատուկ սոցիալական խմբերի համար ծառայություններ մատուցելու համար (*օրինակ՝ Ընդդեմ ընտանեկան բռնության աջակցման կենտրոնների կոալիցիա*): ՔՀԿ-ների ֆինանսավորման լրացուցիչ աղբյուր է հանդիսանում ծառայությունների մատուցումը՝ դասընթացների, մասնագիտական խորհրդատվությունների և այլնի տեսքով: Այսպիսով, ՔՀԿ-ների ֆինանսավորման երեք հիմնական աղբյուրներն են՝ քաղաքացիական հասարակությանն աջակցող միջազգային կառույցները, անդամավճարները և պետական ֆինանսավորումը: Վերջին երկուսը միասին բավականին փոքր են՝ համեմատած միջազգային ֆինանսավորման հետ: Մասնակիցների մեծամասնությունը դիտարկում է հիմնական ֆինանսավորման մեխանիզմի (core funding) առկայությունը որպես կոալիցիաների ինստիտուցիոնալ զարգացման հիմք: Մասնակիցների մտորումները վկայում են, որ ՔՀԿ-ների ֆինանսավորման առկայությունից անխուսափելիորեն կախված են՝ կոալիցիայի համակարգումը, կառավարումն ու աշխատանքի հաջողությունը:

Մշակույթ և արժեքներ

ՔՀԿ-ների ստեղծման նպատակները

Չնայած Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության բազմազանության, դժվար է պնդել, որ կոալիցիաների մշակույթը վերելք է ապրում: Չարմանալի չէ, եթե հաշվի առնենք, որ Հայաստանը դեռևս պայքարում է հետխորհրդային տարբեր ազդեցությունների դեմ՝ միաժամանակ գիտակցելով դրանցից հեռանալու անհրաժեշտությունը: Թեև կազմակերպման ձևաչափերն ու գործելակերպը կարևոր են, կոալիցիաների ստեղծման պատճառները՝ առավել կարևոր: Առանց հասկանալու ՔՀԿ-ի ստեղծման անհրաժեշտությունն ու նպատակը, գործառույթների կամ այլ թեմաների քննարկման իմաստը կարծես հանգչում է: Ցանկացած տեսակի հավաքական աշխատանքի վերլուծության մեկնարկային կետը պետք է լինի դրա առանցքը, այսինքն՝ ստեղծման կամ կազմակերպման պատճառները: Առանձնացվում են ստեղծման տարբեր պատճառներ: Ամենատարածվածները հետևյալն են. ընդհանուր արժեքները, հավաքական ձայնը ու բարեփոխումներ իրականացնելու ավելի ուժեղ կարողությունները: ՔՀԿ-ների պատմությունը դրանց ստեղծման տեսանկյունից երկակի է՝ ա. լայն տարածում ունեցող ու հաճախ օգտագործվող (անգամ չարաշաղկող) ստեղծման գործոն է հանդիսանում ֆինանսների առկայությունը, երբ կոալիցիան ստանում է ֆինանսավորում, ինչը ոլորտը դարձնում է արհեստական, ավելի արձագանդ, ոչ թե նախաձեռնող՝ առանց ընդհանուր նպատակի, ու բ. ստեղծման երկրորդ գործոնը՝ ընդհանուր նպատակն ու արժեքները: Երկու դեպքերն էլ վերաբերելի են Հայաստանին: Քաղաքացիական հասարակության ֆինանսավորման փաստարկը շարունակաբար ենթարկվել ու ենթարկվում է քննադատության (որոշ դեպքերում տեղին): Այս բանավեճը մնալուն է՝ հետկոմունիստականից մինչև հետխորհրդային շրջան, ինչպես նաև նպաստող հակա-քաղաքացիական հասարակության ուժերի նպատակներին՝ Հայաստանի բոլոր դժբախտությունների կամ անհաջողությունների մեղքը քաղաքացիական հասարակության կառույցների վրա բարդելու (աղբյուրի առկայության) տեսանկյունից:

Կան նաև որոշակի բացասական/քննադատական տրամադրություններ՝ հետևյալ երկու փոփոխականների ազդեցությունների վերաբերյալ. միջազգային դոնոր կառույցներ և ՔՀԿ-ների ստեղծումը: Այլ կերպ ասած, միջազգային կառույցների կողմից ֆինանսական աջակցության տրամադրումը՝ ՔՀԿ-ների հենց ստեղծման կամ բազմացման նպատակով չի հանդիսանում արդյունավետ ռազմավարություն: Քաղաքացիական հատվածում հիմնական միավորող գործոն պետք է հանդիսանա՝ ընդհանուր նպատակը, գաղափարն ու մտածելակերպը, որպեսզի քաղաքացիական հասարակության անդամները համախմբվեն, հաջողության հասնեն: Հավաքական ուժի ներքո, կոալիցիայի անվան տակ ավելի հեշտ է ռեսուրսներ մոբիլիզացնել: Այնուամենայնիվ, միջոցների հայթայթումը/ֆինանսական այլ աղբյուրներ փնտրելը չպետք է միասնության առաջնային նպատակ հանդիսանա: Այսօրինակ շարունակական մտածողությունը նպաստել է մշակույթի խեղմանը, մեծ մրցակցությանն ու ավելի նվազ համագործակցությանը: Հնարավոր է նաև հեշտ լինի բացահայտել ՔՀԿ-ների ձախողման դեպքերը, եթե տվյալ *հավասարումից* հանենք «ֆինանսավորման» փոփոխականը: Երբ ստեղծվում է ՔՀԿ՝ հասանելի ֆինանսավորում ստանալու համար (որին խումբն արձագանքում է), ապա ֆինանսավորման սպառվելուց հետո խումբը, հավանաբար, թուլանում կամ դադարում է գոյություն ունենալ: Մյուս կողմից, այն խմբերը, որոնք ի սկզբանե միավորվել են գաղափարների ու մարդու իրավունքների օրակարգի շուրջ, շարունակում են ծառայել իրենց նպատակին: Քաղաքացիական հասարակությանը աջակցող ռեսուրսների առկայությունը

Funded by the European Union
 Բնօրինակով/Ընդունված Եվրոպական միության կողմից

ընկալվում է որպես շարժիչ/խրախուսող ուժ ու անհրաժեշտություն ոլորտի զարգացման համար: Այս քննարկման շրջանակում խնդիր է հանդիսանում՝ դոնոր կառույցների կարողությունները, մասնավորապես թե *ո՞ր խմբերը/ՔՀԿ-ները պետք է ֆինանսավորում ստանան* իրական ազդեցություն ունենալու համար: Մեթոդաբանական տեսանկյունից, կարելի է փաստել, որ Հայաստանում ՔՀԿ-ների ֆինանսավորման խնդիրը զարգանում է որպես ՔՀԿ-ների ձևավորման պրակտիկայի անկախ փոփոխական: Տվյալները ցույց են տալիս, որ Հայաստանը ունեցել է ՔՀԿ-ների ձևավորման հետևյալ դեպքերը՝ *ա. գոյություն ունեցող (առաջարկվող ու հասանելի) ֆինանսավորման հիման վրա, բ. ֆինանսավորման միջոցներ հայթայթելու նպատակով, գ. գաղափարահեն կամ ընդհանուր գաղափարի շուրջ, հետագայում գործունեությունն ապահովելու համար ֆինանսավորում հայթայթելու հույսով:*

Հայաստանն ունեցել է ՔՀԿ-ների ձևավորման դրական դեպքեր: Նման խմբերի կամ ցանցերի ստեղծումը արդյունավետ է եղել՝ պայմանավորված ճգնաժամային *գործունով (օրինակ՝ Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության նախաձեռնություն):* Սա նշանակում է, որ անդամները, ինստիտուցիոնալ ու անհատ փորձագետները միավորվել են՝ ի պատասխան խոշոր խնդրահարույց գործընթացների կամ բացասական երևույթների, օրինակ՝ կեղծ ընտրություններ, կոռուպցիայի աճ, լրատվամիջոցների ճնշում և *պետության զավթման* այլ դրսևորումներ: ՔՀԿ-ներին բնորոշ է նաև եվրոպական ինտեգրման խթանումը, ինչպես նաև երկրի կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորությունների համապատասխանության մշտադիտարկումը (ներառյալ եվրոպական հարևանության քաղաքականություն, ԱԲԳ օրակարգ, ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳՇ օրակարգ և այլն): Այս դեպքում ձևավորման հիմնական սկզբունքներ են հանդիսացել՝ արժեքային հիմքերն ու ընդհանուր նպատակները:

Որոշ արդյունավետ ՔՀԿ-ներ ստեղծվեցին՝ ելնելով կոնկրետ խնդրից կամ թեմատիկ նպատակից: Այստեղ արդյունավետությունը նույնպես հեշտ է հետևել, քանի որ խմբերի ստեղծման հիմնավորումը ավելի շատ «եմպիրիկ» է, և ոչ «տեսական»: Սա նշանակում է, որ կոնկրետ նպատակը եղել է շահերի պաշտպանության շուրջ կազմակերպվելը՝ ուղղված օրենքի ընդունմանը, միջազգային փաստաթղթերի վավերացմանը, Հայաստանի իրավական դաշտի համապատասխանությանը ու մերձեցմանը միջազգային կոնվենցիաներին (*կանանց խնդիրներ, պայքար խտրականության դեմ, հաշմանդամության խնդիրներ և այլն*) (օրինակ՝ *Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիա, կամ Խտրականության դեմ պայքարի և հանուն հավասարության կոալիցիա*): Փորձը ցույց է տալիս, որ նման նպատակով ստեղծված ՔՀԿ-ները սկզբնական առաքելությունն ավարտվելուց հետո ի վերջո ընդլայնում են իրենց գործառնությունները (օրինակ՝ *օրենքը ընդունվել է, սակայն ընտանեկան բռնության դեմ պայքարելու կամ գենդերային հավասարության վերաբերյալ հանրության իրազեկման անհրաժեշտությունը պահպանվում է*):

Հիմնական կազմակերպչական սկզբունքից կամ ՔՀԿ-ների ստեղծման պատճառներից անցնում ենք անդամների մասնակցության դրդապատճառներին: Որոշ մասնակիցներ տարբերում են ՔՀԿ-ների նպատակներն ու անդամների դրդապատճառները/մոտիվացիան՝ ընդգծելով այս տարբերակման կարևորությունը: Որոշ կոալիցիաներ ունեն «թաքնված» ու տարբեր շարժառիթներ ունեցող անդամներ և դա ամենավտանգավորն է: Կարող է թվալ, որ անդամակցության հիմքը ընդհանուր նպատակ է, սակայն որոշ անդամների շարժառիթները կարող են տարբերվել: Մասնակիցների մեծամասնությունը համաձայն է, որ անհիմն է ակնկալել «մեկ կարծիք» կամ «մեկ ձայն», երբ խոսքը վերաբերում է կոալիցիայի աշխատանքին: Միևնույն ժամանակ, մասնակիցների միասնությունը խթանում է խմբային աշխատանքի

կարևորությունը, որը պետք է հիմնված լինի հիմնական չափանիշների վրա *(օրինակ՝ ժողովրդավարացում կամ Եվրոպականացում)*:

Ներխմբային ու միջխմբային հարաբերություններ

Ջարմանալի չէ, որ բացահայտվում են ներկալիցիոն հարաբերությունների դինամիկայի երկու տեսակներ՝ դրական կամ աջակցող և կոնֆլիկտային կամ խնդրահարույց: Աջակցող հարաբերություններն առաջանում են, երբ կոալիցիայի աշխատանքն ուղղակիորեն համահունչ է նրա առաքելությանն ու նպատակներին, ինչը բնութագրվում է որպես երկկողմանի աջակցության գործընթաց: Նման դեպքում ՔՀԿ-ն ներկայանում է որպես իր անդամներին «աջակցող հովանոց (մեխանիզմ)»: Այս դեպքում անդամ կազմակերպությունների համար ենթադրամաշնորհները դիտարկվում են՝ միջամտության փոփոխական, որը բնութագրվում է որպես շահավետ գործիք երկու կողմերի համար: Որոշ ՔՀԿ-ների փորձը ցույց է տալիս՝ կան դեպքեր երբ կոալիցիայի արդյունավետությունն ու դրական համբավը սատարող բնույթ են կրում առանձին անդամների համար, իսկ անդամները «վերադարձնում են պարտքը» (փոխադարձ աջակցություն)՝ խթանելով որակյալ աշխատանքը, որը հիմնականում համահունչ է կոալիցիայի առաքելությանը *(օրինակ՝ Կոալիցիա հանուն ներառական իրավական քարեփոխումների, կամ Խտրականության դեմ պայքարի և հանուն հավասարության կոալիցիա)*:

Կոալիցիայի անդամների միջև աջակցող հարաբերությունների երկրորդ հաճախակի հիշատակումը վերաբերում է միջազգային ադվոկացիայի, շահերի պաշտպանության կարևորության ընդհանուր ըմբռնմանը, որը վերջերս կենտրոնացել է հումանիտար ճգնաժամի վրա: Փորձի ու տեղեկատվության կանոնավոր փոխանակումը այլ անդամների հետ հանդիսանում է հաջողության գլխավոր գործոն (եթե կոալիցիան ձգտում է ինքնապահպանման): Չնայած անցյալում որոշ կոնֆլիկտներին ու *քարքարոտ ճանապարհներին*, որոշ կոալիցիաներ կարծես թե «ոտքի են կանգնում»՝ շարժվելով դեպի համերաշխություն ու փոխըմբռնում *(օրինակ՝ ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳՀ քաղաքացիական հասարակության պլատֆորմ)*:

ՔՀԿ-ներում նկատվում է ներկալիցիոն խնդրահարույց դինամիկա, մասնավորապես Հայաստանի համար ներկայիս ճգնաժամային իրավիճակում: ՔՀԿ-ները դրսևորում են որոշակիորեն անառողջ ներքին խոսույթներ *(օրինակ, ԱԳ ՔՀՖ Հայաստանի ազգային պլատֆորմ)*: 2023թ. սկզբից հարթակի տարբեր ներկայացուցիչների հարաբերությունները սկսեցին վատթարանալ, նույնիսկ սադրիչ դինամիկայով: Քարտուղարության անդամների ու ղեկավար խմբի միջև թուրքմբռնումները կարելի է հասկանալ տարբեր մակարդակներում, ներառյալ անձնական ու մասնագիտական (կարողությունների վերաբերյալ տեսակետների տարբերությունների առումով): Այնուամենայնիվ, հարթակի նախաձեռնությունները կապված Հայաստանում քաղաքական դերակատարների ու ներկայացուցիչների հետ, կարծես թուրիմացության կամ շեղման հիմնական կետ հանդիսացան, հետագայում վերաճելով ավելի լուրջ հակամարտության: Գաղափարական առումով թվում էր, որ տարբեր ներկայացուցիչներ ունեին տարբեր հայացքներ ԵՄ ինտեգրման ռազմավարության վերաբերյալ, սակայն, կարևորն այն է, թե ինչպիսի մեթոդաբանությամբ կամ ինչպես պետք է գործի նման հարթակը՝ որն ի սկզբանե ձևավորվել է Հայաստանի ԵՄ ինտեգրումը աջակցելու հիմնական նպատակի շուրջ: Որոշ անդամներ նախընտրում են կիրառել «զգույշ» կամ «չեզոք» մեթոդներ, մյուսները՝

«իրական» կամ ավելի «ադմկոտ» ադվոկացիոն գործունեությամբ զբաղվել՝ բացահայտորեն ցույց տալով ԵՄ-ի հետ նախաձեռնող ու համագործակցող, միավորող ուժ լինելու ցանկությունը: Պլատֆորմի գործունեության մեթոդները կամ գործառնական ոլորտը կարելի է համարել տվյալ ներխմբային կոնֆլիկտի արդյունքում առաջացած անդամների երկու խմբերի վիճաբանության հիմնական կետեր:

Հետճգնաժամային պայմանները նպաստել են հասարակության բևեռացմանը (քաղաքական կուսակցությունների միջև), ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության հատվածում: Համընդհանուր կարծիք է, որ ՔՀԿ-ներում կոնֆլիկտները խեղաթյուրում ու բացասաբար են ազդում կոալիցիայի ընդհանուր աշխատանքի վրա: ՔՀԿ-ներից մեկի համակարգողի բավականին հոռետեսական կամ, գուցե իրատեսական մեջբերումը. *«Ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից Հայաստանի կոալիցիաներում կան անառողջ իրավիճակներ: Անառողջ իրավիճակներ եղել են անցյալում, կան հիմա ու կլինեն ապագայում»:*

Տեսակով մեծ կոալիցիաների ճգնաժամային իրավիճակներում թվացյալ միակ դրական գործոն կարող է համարվել այն, որ կոնֆլիկտ(ներ)ը արագորեն ի հայտ է գալիս ու նպաստում արագ լուծման հրամայականի առաջացմանը: Սա դրական է համարվում միայն այն դեպքերում, երբ կոնֆլիկտները մնում են այսպես կոչված «օդում» և կարող են զարգանալ ամենավտանգավոր եղանակով՝ անսպասելիորեն բռնկման հավանականությամբ: Մշակութային առումով «սառեցման մեթոդը» Հայաստանում հակամարտությունների/կոնֆլիկտների լուծման սովորական միջոց է, և այդ պրակտիկան կարելի է նկատել տարբեր ինստիտուցիոնալ միջավայրերում: Որքան շուտ կոնֆլիկտային թեմաներն ու կետերը բարձրաձայնվեն ու լսելի դառնան, այնքան ավելի լավ, քանի որ սույնը կօգնի կանխել կոնֆլիկտների սառեցումը, դրանց բազմաշերտ աճը:

Անդրադառնալով ներկուալիցիոն հարաբերություններին, վերլուծությունը հիմնվում է երկու հիմնական գործոնների կամ կարիքների վրա. ա) թափանցիկ կամ բաց (երբեմն դա նշանակում է անկեղծ, մասնավորապես հանրությանն ուղղված) հաղորդակցություն, բ) արժեքային հիմքերի ու արժեքների վերաբերյալ քննարկումը՝ որպես ՔՀԿ-ների միջև կոնֆլիկտների լուծման հիմնական մեթոդ: ՔՀԿ-ների, կազմակերպություն-անդամների ու անհատների քանակով ու բազմազանությամբ պայմանավորված մեծանում է նաև միմյանց սխալ ըմբռնելու հավանականությունը: Ահա թե ինչու, հատկապես ՔՀԿ-ներում մտադրությունների թափանցիկությունը, գործելակերպը ու նպատակներին հասնելու մեթոդաբանությունը պետք է բաց լինեն քննարկման, փոխադարձ ըմռնման համար, և հատկապես խնդրահարույց ժառանգություն, կարծրատիպեր ու խորացող մրցակցություն ունեցող հասարակությունում: Ըստ ՔՀԿ անդամներից մեկի՝ *«Մեզ համար շատ կարևոր է իմանալ թե կոալիցիայի անդամներից յուրաքանչյուրն ինչ է անում»:* Արժեքների վրա հիմնված քննարկման փաստարկը վերաբերում է քաղաքացիական հասարակության հատվածի հիմնախնդիրները հասկանալու հրատապ անհրաժեշտությանը (ներառյալ ՔՀԿ-ների անդամների միջև խորացող թյուրըմբռնումները), հասկանալու անդամների արժեքային հիմքերը, բարեփոխումների հրատապ, առաջնահերթ ոլորտները: ՔՀԿ-ների համատեղ օրակարգն ավելի մոտիկից դիտարկելն ու ավելի լավ հասկանալը, այն է թե ինչպես է կոնցեպտուալիզացվում/իմաստավորվում այդ օրակարգը տարբեր անդամների կողմից, կարող է լինել լուծումներից մեկը: Թեև որոշ բարեփոխումներ ավելի շատ տեխնիկական բնույթ են կրում (օրինակ՝ տրանսպորտի, էներգետիկ ենթակառուցվածքների բարեփոխումներ, որտեղ հիմնականում պահպանվում են այն ցուցիչները, որոնք պետք է կիրառվեն կամ վերարտադրվեն), մյուսները պահանջում են որակական կամ բովանդակային մոտեցում, մտածողություն ու ըմբռնում: ՔՀԿ-ների

մեծամասնությունը հապարակայնորեն պաշտպանում են այնպիսի արժեքներ, ինչպիսիք են Հայաստանի ժողովրդավարացման հնարավորությունը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, ներառականության սկզբունքի կարևորությունը հանրային քաղաքականության բոլոր մակարդակներում և այլն: Հարց է՝ արդյո՞ք նշված սկզբունքներն իրականացվում են գործնականում:

Միջխմբային դինամիկայի վերաբերյալ տվյալները սակավ են, սակայն բավական են դրանց խնդրահարույց կողմերը մատնանշելու համար: Հետազոտությունը դիտարկել է տարատեսակ ՔՀԿ-ներ ու ցանցեր, որոնց աշխատանքային ոլորտները խաչաձևվում են, գործառույթները՝ համընկնում: Առավել արդյունավետության համար, առաջարկվում է գործառույթների ու գործողությունների համակարգում: Առանձնացվում են քաղաքացիական հասարակության խմբերի միջև փորձի փոխանակման պրակտիկայի բացակայությունը (բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նույն մարդիկ կամ կազմակերպությունները շարունակում են մնալ մի քանի հարթակների անդամ): Ակնհայտորեն կա մեկ այլ՝ «յուրաքանչյուրն իր [ՔՀԿ-ի] համար միջոցները խնայելու կամ պահպանելու համար» խնդիր: ՔՀԿ-ները պետք է ավելի շատ տվյալներ փոխանակեն, բարելավեն միջխմբային հաղորդակցման ռազմավարությունները, մասնավորապես՝ խուսափելու համար գործողությունների կրկնությունից: Լեռնային Ղարաբաղից բռնի ուժով տեղահանված հայերի խնդիրները վերջերս (2023թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր) հանդիսացավ համախմբող օրակարգերից մեկը, որը բնութագրվում է հարաբերությունների միջխմբային փոփոխականությամբ: Այս հարցի վերաբերյալ նկատվում է համաընդհանուր ըմբռնում, որ ՔՀԿ-ների աջակցությունը արդյունավետորեն համակարգվել է, միասնաբար ծառայելով ճգնաժամային իրավիճակին արձագանքելու նպատակին:

Հարաբերություններ այլ դերակատարների հետ

Պետական կառավարման համակարգ

*«Մենք պետք է կառավարությանը՝ ձեռքից բռնենք՝
ու տանենք դեպի բարեփոխումներ»
ՔՀԿ համակարգող*

Տվյալ հետազոտության նպատակներից մեկն էր հասկանալ Հայաստանի ՔՀԿ-ների ու տարբեր դերակատարների միջև փոխհարաբերությունների դինամիկան: Այս բաժինը ամփոփում է պետական մարմինների հետ հիմնական ՔՀԿ-ների գործակցության հետ կապված խնդիրներ: Թեման շարունակում է արդիական մնալ, հատկապես հաշվի առնելով, որ հետազոտության մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը Հայաստանում բարեփոխումներին համատեղ աջակցությունը համարում են գլխավոր գործառույթներից մեկը: Քաղաքացիական հասարակության ու պետական կառավարման համակարգի միջև հարաբերությունները Հայաստանում եղել են տարաբնույթ՝ հիմնված երկու դերակատարների ինստիտուցիոնալ ռազմավարությունների ու նպատակների վրա (Գևորգյան 2021): Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության ու պետական ինստիտուտների միջև հարաբերությունների ուսումնասիրությունը բացահայտել է մի շարք գործոններ, որոնք որոշում են երկու կառույցների միջև հարաբերությունների (կամ հարաբերությունների փուլերի)

տատանումները: Քաղաքացիական հասարակության նկատմամբ կառավարության կիրառած ռազմավարությունները վերջին երեք տասնամյակների ընթացքում բնութագրվում են հետևյալ կերպ: Նորանկախ Հայաստանի (1990-ների փոթորկալի իրավիճակից հետո) «*համազոր դերակատարների*» ձևական կամ արհեստական ռազմավարություններից անցում է կատարվել դեպի (*հնարավոր է այսպես ձևակերպել*)՝ նպատակաուղղված անտեղյակության կամ կանխամտածված համագործակցության ռազմավարությունների, մասնավորապես քաղաքացիական հասարակության հատվածի միջոցով սեփական լեզվափոխությունը պահպանելու, այն ցուցադրելու նպատակով: Համանման ռազմավարություններին հաջորդել է քաղաքացիական հասարակության վարկաբեկմանն ուղղված բազմաթիվ ռազմավարությունների կիրառումը: Միջազգային քննարկման թեմա հանդիսացող *Ֆինանսավորումը*, որին զեկույցն անդրադառնում է ստորև, ունեցել է անժխտելի ազդեցություն երկու դերակատարների (կառավարություն ու քաղաքացիական հասարակություն) միջև հարաբերությունների վրա: 2000թ.-ների սկզբից միջազգային հանրությունը հանդիսացել է որոշիչ գործոն երկու դերակատարների միջև հարաբերությունների դինամիկան բացատրելու տեսանկյունից:

2018թ. հեղափոխությունից անմիջապես հետո հարաբերությունները փոփոխվեցին որոշակի կոնֆլիկտայինից դեպի ավելի համագործակցային (համագործակցության որոշ դրական դեպքերով, օրինակ՝ *Ընտրական բարեփոխումների համատեղ հանձնաժողով, 2019-22թթ. Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության և դրանից բխող գործողությունների ծրագրի* շուրջ համատեղ համագործակցություն): Հետագայում, սակայն, հարաբերությունները զարգացան քառսային եղանակով՝ փաստացի համագործակցությունից մինչև խորացող հակամարտություն, ուժգնացնելով քաղաքացիական հասարակության մտահոգությունը: Դա կարող է պայմանավորված լինել երկրում ցնցումների քանակով ու մասշտաբով, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության միտումնավոր հետապնդմամբ: Կարելի է փաստել, որ երկու դերակատարների հարաբերությունները դարձան նույնքան մեծ քննարկման ու մտազոգության առարկա, որքան հենց հեղափոխության առարկան (Գևորգյան 2021): Երկու դերակատարների միջև գործակցության դինամիկայի վերաբերյալ պահանջվում են հետևյալ խնդիրները. ամենահաճախ հիշատակվողը՝ պետական կառավարման համակարգում ինստիտուցիոնալ հիշողության (կամ այլ կերպ «շարունակականության մեխանիզմների») բացակայությունն է, որն ուղղակիորեն ազդում է երկու կողմերի միջև հարաբերությունների վրա: Արդյունավետ փոխգործակցություն ձևավորելու համար անհրաժեշտ է ժամանակ, և պետական մարմիններում պատասխանատու անձանց հաճախակի փոփոխությունը (*հոսունությունը կամ անկանոնությունը*) հանգեցնում է հարաբերությունների «գրոյական մակարդակի»:

Այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ պետական մարմինների ու ԲՀԿ-ների միջև գործակցությունը հանդիսանում է որոշիչ գործոն ԲՀԿ-ների գործունեության արդյունավետության տեսանկյունից: Այս քննարկման շրջանակներում ի հայտ են եկել որոշ խնդրահարույց դետալներ, օրինակ նկարագրվում են «*անկազմակերպ թափանցիկության*» դեպքեր, երբ ԲՀԿ-ների շրջանում լինում է տեղեկատվության պակաս՝ տվյալ պաշտոնյայի հետագծի, փորձառության ու հետաքրքրությունների վերաբերյալ: Գլխավորապես, պաշտոնյաների քաղաքացիական հասարակության հետ աշխատանքի փորձը ու քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ իրենց գիտելիքը Էական նշանակություն ունեն հարաբերությունների զարգացման գործում:

Մեկ այլ խնդիր նույն ձևով հանգեցնում է բարեփոխումների շուրջ բովանդակային փոխգործակցության պակասին. պետական ծառայողների վերաբերմունքն ու ընկալումները

քաղաքացիական հասարակության, ՔՀԿ-ների նկատմամբ: Կառավարությունը կարողացավ ստեղծել քաղաքացիական հասարակության-մասնակցության մարմիններ (օրինակ՝ նախարարների խորհուրդներ կամ հատուկ հանձնաժողովներ), սակայն կառավարության ներկայացուցիչների վերաբերմունքը (քաղաքացիական հասարակության անդամների մասնակցության նկատմամբ) անջատ է ու տարբերվող: Պետական պաշտոնյաներին անպայմանորեն առաջարկվում է վերադիտարկել իրենց «վերևից-ներքև դիտորդի» կամ «ամենագիտակի» կարգավիճակն ու վերաբերմունքը (*հարցազրույցներից մեջբերումներ*):

Նմանապես, գոյություն է որոշակի վարքագիծ թե՛ անցյալում ու թե՛ այսօր, երբ պետական պաշտոնյաներն արձագանքում են հանրությանն ու քաղաքացիական հասարակությանը՝ տեղեկատվության ստացման հաստատմամբ՝ ի գիտություն: Պետական ներկայացուցիչն ընդունում է քաղաքացիական հասարակության կողմից նախագիծ, առաջարկ կամ կարծիք՝ ի գիտություն և սովորաբար հարաբերությունն ավարտվում է այդտեղ: Ենթադրվում է, որ վարքագծի այս տեսակը տարածված է պետական մարմինների, պաշտոնյաների շրջանում, և արդյունքում, փաստացի հանրային մասնակցությունը մնում է ցածր: Նման վարքագիծը առաջացնում է «միմյանց չհասկանալու կամ անհամաձայնության պատճեն»՝ կանխելով բարեփոխումների ու դրանց հասնելու քայլերի հավասար գործակցությունը:

Այսպիսի դինամիկան ազդում է ՔՀԿ-ների անդամների վերաբերմունքի ու ընկալումների վրա. ոմանց ստիպում է հեռանալ երկկողմանի հարթակներից, ոմանց պարզապես նվազագույնին հասցնել իրենց մասնակցությունը, ոմանց էլ շարունակել մնալ հարթակներում այսպիսով «ցուցադրական» դարձնելով իրենց գործակցությունը իշխանության հետ, ինչը այս դեպքում մնում է միայն *թղթի վրա*: Արդյոք նման դինամիկան կվերածվի իրական համագործակցության, այս փաստը պետք է վերլուծվի համագործակցային/երկկողմանի յուրաքանչյուր դեպքի հիման վրա: Կան դեպքեր երբ պաշտոնյաները հրաժարվում են ՔՀԿ-ների հետ հանդիպումները ձայնագրելուց եթե քննարկելիք հարցերը երկկողմանիորեն չեն նախորոշվել: 2018թ.-ից հետո ՔՀԿ-ների պետական մարմինների նկատմամբ ռազմավարությունները բնութագրվում են հետևյալ կերպ. *համագործակցային, պրոակտիվ, նախաձեռնող, պատասխանատու* (բարեփոխումների վրա կենտրոնանալու, կառավարության առաջնահերթությունների փոփոխությունների մշտադիտարկման առումով), որոշ դեպքերում նաև՝ *ազդեցիվ*:

ՔՀԿ համակարգողներից մեջբերում՝ «Մենք վերադարձանք իրենց [կառավարության] հետ հաղորդակցության մեր ազդեցիվ ռազմավարությանը, որը կիրառել ենք մինչև հեղափոխությունը: Քանի որ բացեր կային՝ մեր ակնալիքների իրականացման տեսանկյունից»:

ՔՀԿ-ի անդամների այլ մեջբերումներն են. «Մենք պետք է շարունակենք աշխատել պետական կառույցների հետ. անհապաղ զեկուցենք խախտումների մասին ու ձգտենք փոփոխությունների»:

«Կառավարությունը պետք է իրական գործընկեր լինի: Նրանք պետք է լուրջ վերաբերվեն խնդիրներին, հակառակ դեպքում կոպիցիան կձախողվի»:

«Քաղաքացիական հասարակությունը ավելի շատ ռեսուրսներ է ծախսում [կառավարությունից] սոցիալական խմբերի խնդիրներն ու կարիքները հասկանալու համար: Այսպիսով, նրանք պետք է մեզ լսեն և իրենց որոշումները հիմնեն մեր տվյալների վրա: Մենք նպաստում ենք իրենց ռեսուրսների խնայմանը, քանի որ մենք կատարում ենք իրենց աշխատանքը իրենց փոխարեն: Բայց մեր տեղեկատվությունը պետք է պարզեցվի, որպեսզի նրանք այն ճիշտ ստանան ու գործեն դրա հիման վրա»:

Որոշ մասնակիցներ նշում են, որ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների խնդիրն է հասկանալ, թե *ինչպես աշխատել պետական մարմինների հետ* այն դեպքերում, երբ նրանք դա չեն անում, թերահավատ են կամ լռում են դրա վերաբերյալ: Նման փոքր-ինչ

ինքնամփոփ ու ազնիվ մոտեցումը կարծես լռելյայն ընդգծում է ՔՀԿ-ների մասնագիտական կարողությունների բացակայությունը, դրանց զարգացման կարիքը:

Դիտարկենք հարաբերություններում փոխգործակցության մի քանի դրական դեպքեր: Դրական դինամիկա է նկատվում տեղական մակարդակում, երբ խոսքը վերաբերում է մարզային կամ համայնքային կառավարման մակարդակում խորհուրդներին: ՔՀԿ-ների համագործակցությունը տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ դրական ազդեցություն ունի: Եղել են դեպքեր, երբ կոնկրետ առանձին խորհրդակցություններ են տեղի ունեցել ՔՀԿ անդամների կամ քաղաքացիական հասարակության փորձագետների միջև, որոնք խորհուրդ են տալիս կամ այլ կերպ կրթում (լուսավորում) տեղական ինքնակառավարման մարմիններին: Այնուամենայնիվ, օրինակների մեծ մասը սահմանափակվում է քաղաքացիական հասարակության առանձին անդամներով, և ոչ կոալիցիոն մակարդակով: Երկու դերակատարների միջև շոշափելի աշխատանքը դառնում է հնարավոր, երբ պաշտոնյաները իսկապես հետաքրքրված են համագործակցության արդյունքներով: Եթե տեղական մակարդակում իշխանությունների կողմից փաստացի շահագրգռվածություն չկա, ապա գործակցությունը այստեղ կրկին դառնում է արհեստական: Մեջբերում ՔՀԿ առաջնորդից. «Եթե մենք ուզում ենք հետևողականորեն հրավիրվել հանրային քաղաքականության քննարկումներին, մենք պետք է հետևողականորեն հիշեցնենք նրանց [կառավարությանը] մեր մասին: Դա մեր գործն է»:

Դրական փոխգործակցության օրինակ է համարվում դեպքը¹² երբ ՔՀԿ ներկայացուցիչը ընտրվել է կոալիցիայի կողմից որպես ՀՀ Վարչապետի՝ հաշմանդամության վերականգնման ռազմավարության վերաբերյալ հարցերի խորհրդատու, հաշվի առնելով ոլորտում տվյալ ՔՀԿ-ի գիտելիքներն ու փորձը (օրինակ՝ Ներատական իրավական բարեփոխումների կոալիցիա):

Միջազգային կառույցներ

*«Առանց միջազգային կառույցների հետ համագործակցության՝
Հայաստանի ժողովրդավարացումը կձախողվի»
ՔՀԿ ղեկավար*

Վերջին տասնամյակների ընթացքում Հայաստանում ժողովրդավարացման և քաղաքացիական հասարակության գլխավոր պաշտպաններն ու աջակիցները եղել են միջազգային կառույցներն ու ինստիտուտները, ներառյալ՝ Եվրոպական միություն, ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալություն, ՄԱԿ, Բաց հասարակության հիմնադրամներ, Միջազգային իրավական համագործակցության գերմանական հիմնադրամ, Ժողովրդավարության ազգային հիմնադրամ, Ժողովրդավարության եվրոպական հիմնադրամ, ԵՄ դեսպանություններ, Մեծ Բրիտանիայի և Հյուսիսային Իռլանդիայի Միացյալ Թագավորության դեսպանություն և այլն: Նշված կառույցների Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության հետ գործակցության փորձը տարբեր է: Որոշ կառույցներ անմիջականորեն համագործակցում են ՔՀԿ-ների հետ, մյուսներն ունեն ծրագրային կոնսորցիումների (պարտադիր չէ՝ կոալիցիաներ) միջոցով աջակցության ձևեր: Այս բաժինը

¹² «Լիարժեք կյանք» բարեգործական ՀԿ նախագահ:

քննարկում է միջազգային կառույցների և Հայաստանի ՔՀԿ-ների փոխգործակցության շրջանակում հիմնական կարիքներն ու խնդիրները:

ՔՀԿ-ներն ունեն լայն ընկալում միջազգային խոշոր դերակատարների կարևորության վերաբերյալ: Միջազգային կառույցներն են, որ շարունակում են աջակցել քաղաքացիական հասարակության զարգացմանը: Հետճգնաժամային Հայաստանում քաղաքացիական հասարակությունը կուտակել է ինստիտուցիոնալ խնդիրներ, որպես արձագանք՝ վերջին երեք տարիների ընթացքում Հայաստանի սոցիալական, քաղաքական ու անվտանգային ցնցումներին: Հայաստանում գործող հիմնական ՔՀԿ-ները՝ բացի միջազգային խոշոր կառույցներից, չունեն որևէ այլ ֆինանսական աջակցություն: Անդամների մեջբերումներից. «ԵՄ-ի հետ մեր համագործակցության ազդեցությունը եղել է հսկայական», «ստանց ԵՄ աջակցության Հայաստանում կլինեք ճնշված ու աղքատ քաղաքացիական հասարակություն»: Մասնակիցները ընկալում են խոշոր միջազգային կառույցներին ավելի շատ որպես «գործընկեր», «իրավունքների պաշտպան ու ջատագով», և ոչ «դոնոր»: Քննարկումներն ի հայտ բերեցին մի քանի թեմաներ. ա) միջազգային կառույցների դերը որպես երրորդ դերակատար՝ քաղաքացիական հասարակության ու կառավարության զուգադրվող գործակցության շրջանակում, բ) քաղաքացիական հասարակության խմբերի բազմազանությունը, ու դրանից բխող դոնորների «ում ֆինանսավորել հետճգնաժամային Հայաստանում» վերաբերյալ պատկերացումների բարելավման անհրաժեշտությունը, բ) ՔՀԿ-ների ու Հայաստանում ԵՄ անդամ երկրների դեսպանությունների միջև աշխատանքը (փոխգործակցության ինտենսիվացումը):

Միջազգային կառույցները հանդես են եկել, մի կողմից որպես՝ քաղաքացիական հասարակության ու պետական մարմինների միջև միջնորդ, մյուս կողմից՝ քաղաքացիական հասարակության ու միջազգային մակարդակներում հանրային քաղաքականության մշակողների միջև: Հաշվի առնելով վերջին գործառույթը՝ կառույցները հանդիսանում են առավել օգտակար, հատկապես ՔՀԿ-ների հենց մարդու իրավունքների ու հանրային շահի պաշտպանության ու բարեփոխումների վերաբերյալ արդյունավետության համար (մասնավորապես երբ ՔՀԿ-ն կամ անդամները մշտադիտարկում են ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳԿ-ի շրջանակում՝ ժողովրդավարության, հակակոռուպցիոն, դատախրավական բարեփոխումների ու գործողությունների կատարումը): Միջազգային դոնոր կառույցները նմանապես աջակցում են կառավարությանը, ինչը նշանակում է, որ միջազգային համայնքը պետք է շարունակի օգտագործել, բարեփոխումների թերի կատարման դեպքում՝ իրենց պայմանական-կոչվող աջակցության նվազեցման մեխանիզմները:

Միջազգային կառույցների ֆինանսավորման ռազմավարությունները մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում հետազոտության մասնակիցների (թե՛ ՔՀԿ-ների ու թե՛ դոնոր համայնքի ներկայացուցիչների) շրջանում. «ո՛ւվ ֆինանսավորել» հարցը մնում է արդիական Հայաստանում (արդեն երկար տարիներ ռեսուրսների պայքարի «անառողջ մրցակցության») պայմաններում: Միջազգային կազմակերպությունների տեսանկյունից սույնը նշանակում է, որ կա տեղեկատվության կարիք՝ Հայաստանի ՔՀԿ-ների իրական ներուժի ու հնարավորությունների վերաբերյալ: Դոնոր կառույցները միշտ չէ, որ ամբողջական գիտելիքներ ունեն կամ լայնածավալ տեղեկատվության են տիրապետում ՔՀԿ-ների որակների, հնարավորությունների, արդյունավետության ու գործունեության վերաբերյալ, ինչը ևս վկայում է ոլորտի կանոնավոր գնահատման անհրաժեշտության մասին (հաշվի առնելով փոփոխվող դինամիկական ու սերնդափոխությունը): Դոնոր համայնքի ներկայացուցիչը նշում է օրինակ, երբ քաղաքացիական հասարակության աջակցման ռազմավարությունը որոշվում է

կառավարության հետ համագործակցությամբ, հատկապես մարզային աշխատանքների դեպքում՝ դոնորը խորհրդակցում է պաշտոնյաների հետ հասկանալու համար տվյալ մարզում ու տվյալ թեմաների շուրջ քաղաքացիական հասարակության ներուժը: Այս օրինակը կարծես բերվում է ցուցադրելու համար դոնորների ձգտումը միավորել/կամ մոտարկել աջակցությունը քաղաքացիական հասարակությանը՝ պետական ծրագրային առաջնահերթություններին, ինչպես նաև տեղական համայնքներին, որտեղ պետական մարմինները հնարավոր է արդեն ունենան քաղաքացիական հասարակության գործընկերներ:

Ֆինանսական ռեսուրսների ծավալի ու մասշտաբի առումով, խոշոր կառույցներ փոփոխել են իրենց նախկին ֆինանսավորման ռազմավարությունները՝ ավելի շատ աջակցություն տրամադրելով թվով ավելի քիչ կազմակերպություններին: Թեև նման ֆինանսավորման ռազմավարությունը թեթևացնում է դոնորների վարչական ընթացակարգերը, սակայն չի նպաստում. --կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանը, --շահերի բախման ռիսկերի նվազեցմանը (հատկապես, խոշոր ՔՀԿ-ներից ստացված ենթադրամաշնորհների համատեքստում), --մենաշնորհների/ռեսուրսների կենտրոնացման նվազեցմանը:

Հետզհետե մասնաշրջանային Հայաստանում առավել կարևոր է դառնում քաղաքացիական հասարակության հատվածին աջակցող հիմնական միջազգային դերակատարների համար դիվերսիֆիկացված ֆինանսավորումը: Այս մոտեցումը որոշիչ գործոն է հանդիսանում ՔՀԿ-ների գործունեության վերջնարդյունքների տեսանկյունից: Օրինակ, եթե մեկ անդամ-կազմակերպություն մի քանի տարիների ընթացքում զգալի ֆինանսավորում ունենա, դա կարող է վտանգել կոալիցիայի տեսլականը: Բազմաթիվ խնդիրների, ինչպես նաև ֆինանսական ռեսուրսների բացակայության պատճառով քաղաքացիական հասարակության կառույցները չեն կարողացել իրական տեսլական, այլ կերպ ասած «ավելի լայն» մտածելակերպ կամ մոտեցում ձևավորել, փոխարենը մնացել իրենց «սեփական տեղում»: Կարևոր է, որ առավել մեծ դրամաշնորհներ¹³ տրամադրվեն հեղինակավոր ՔՀԿ-ներին, որոնք ապացուցել են իրենց հանձնառությունը ժողովրդավարացմանը՝ հիմնվելով նախկինում կատարած կոնկրետ աշխատանքի վրա: Մեջբերումներ ՔՀԿ-ների անդամներից.

«Քաղաքացիական հասարակության շատ անդամներ սովորաբար փակ դռների ետևում ինչ-որ բաներ են ասում՝ «դոնորին բավարարելու» համար, բայց հրապարակային այլ կերպ են վարվում: Ինչպես կարող է սա աշխատել»:

«Դոնորների համար. թղթի վրա գրված չափանիշներին համապատասխանելը բավարար չէ: Նրանք պետք է ուսումնասիրեն իրենց իրական փորձը, տվյալ կոալիցիայի հետագիծը»:

Առարկա, որ բխում է վերը նշված քննարկումից ու անխուսափելիորեն ի հայտ է գալիս ՔՀԿ-դոնոր հարաբերությունների ուսումնասիրություններում՝ ռեսուրսների ծախսման արդյունավետությունն է: Կա առողջ քննադատություն ռեսուրսների անտեղի օգտագործման, այսպես կոչենք՝ «հեշտ կազմակերպվող» նախաձեռնությունների (օրինակ՝ խաղեր, հանդիպումներ և այլն) վերաբերյալ, ձևակերպվում է որպես «հանցագործությանը» մոտ գործունեություն: Այսօր, երբ Հայաստանը բախվում է բազմաչափ մարտահրավերների -- քաղաքացիական հասարակությունը պետք է նպաստի երկրի վերականգնմանը, այլ ոչ թե վատնի ռեսուրսները: Գուցե նախկինում, քաղաքացիական հասարակության որոշակիորեն «թեթև» գործունեությունը կարող էր համարվել հանդուրժելի, ընդունելի, բայց ոչ ներկա պայմաններում: Այլևս Հայաստանի իրականությունը չի կարող թույլ տալ քաղաքացիական հասարակության ռեսուրսների այլ նպատակներով վատնումը: Այժմ ՔՀԿ-ների կարողությունների զարգացումը կարևոր նշանակություն ունի:

¹³ հետագայում ՔՀԿ-ի անդամներին կամ այլ կառույցներին ենթա-դրամաշնորհների բաշխման ակնկալիքով:

Հետազոտությունը ընդգծում է քաղաքացիական հասարակության Հայաստանում ԵՄ դեսպանությունների հետ փոխգործակցության վերահիմաստավորելու կարևորությունը: Հայաստանը հայտարարել ու ցուցադրել է ԵՄ-ի հետ ավելի խորը փոխգործակցության, ինտեգրման ուղղությամբ իր ցանկությունը: Այս հանձնառության նպատակով ԵՄ անդամ երկրների դեսպանությունների հետ համագործակցության խորացումը կարող է դառնալ մեկ լրացուցիչ միջոց: Մինչ այժմ ԵՄ դեսպանությունների ու քաղաքացիական հասարակության միջև գործակցությունը հիմնականում սահմանափակվում էր փոքր ծրագրերի ֆինանսավորմամբ: Կրկին, հաշվի առնելով Հայաստանի առջև մարտահրավերները, բայց նաև ժողովրդավարացման ներուժը, կարևոր է դառնում վերանայել դեսպանությունների ռազմավարությունները՝ ընդլայնելով առաքելությունները քաղաքացիական հասարակության հետ ավելի բովանդակային ներգրավվածության առումով, անցնելով միանվագ/Եպիզոդիկ, կարճաժամկետ նախագծերից/միջոցառումներ կազմակերպելուց՝ ավելի խորը համագործակցության:

ՔՀԿ-ի ներկայացուցիչների շրջանում կա ընկալում, որ ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳՀ ունի՝ քաղաքացիական հասարակությանը ու կառավարությանը համախմբելու ներուժ, հատկապես հաշվի առնելով համաձայնագրի ինստիտուցիոնալ մարմինը՝ Քաղաքացիական հասարակության պլատֆորմը: ՔՀԿ-ները պետք է օգտագործեն ՀԸԳՀ-ով ընձեռած հնարավորությունները՝ կառավարությանը դեպի բարեփոխումներ մղելու համար (առավել հաճախ հիշատակվում է՝ հակակոռուպցիոն, կրթական ու դատախարակական ոլորտների բարեփոխումների կարևորությունը): Փաստարկ, որ միավորում է գրեթե բոլոր մասնակիցներին հանգում է հետևյալին. անհրաժեշտ է ավելացնել ու դիվերսիֆիկացնել թեմատիկ ներգրավվածության ոլորտներն ու ռեսուրսները (ներառյալ ֆինանսական, մարդկային, տեխնիկական)՝ ուղղված Հայաստանում քաղաքացիական հասարակությանը աջակցելուն: Նման փաստարկը վկայակոչում է Հայաստանում առկա ճգնաժամը և ժողովրդավարացումը պահպանելու անհրաժեշտությունը: Երկրում ժողովրդավարական բարեփոխումների աջակցման նպատակով ռեսուրսների ավելացման գլխավոր գործիք կարող է հանդիսանալ ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳՀ-ը: Այս գործընթացի բոլոր հիմնական դերակատարները (ներառյալ, ՀՀ պետական մարմիններ, Հայաստանում բարեփոխումները մշտադիտարկող ՔՀԿ-ներ ու Հայաստանում բարեփոխումներն աջակցող միջազգային համայնք) պետք է սահմանեն կոնկրետ գործողությունների ու ժամկետների շրջանակ:

Մարտահրավերներ և խնդիրներ

*«Կռալիցիայի չափսը չի նշանակում արդյունավետություն:
Անդամների քանակը ինքնաբերաբար արդյունքի չի հանգեցնում»:
ՔՀԿ անդամ*

Այս հետազոտությունը թերի կլիներ, եթե չներկայացներ Հայաստանում ՔՀԿ-ների առջև ծառայած խնդիրներն ու մարտահրավերները: Սկզբում ներկայացվում են խնդիրները՝ մակրո, որից հետո՝ ինստիտուցիոնալ մակարդակում: Չարմանալի չէ, որ քննարկումների ընթացքում ամենից հաճախ անդրադարձ է կատարվում Հայաստանի անվտանգության խնդիրներին, հատկապես 2020թ.-ից հետո, և ընդդեմ հայերի Ադրբեջանի պատերազմից քիտող սոցիալական, մշակութային և քաղաքական ցնցումներին: Այսօր, հիմնական մարտահրավերն ընկալվում է

ժողովրդավարացման ու մարդու իրավունքների մակարդակի անկման ռիսկերի տեսանկյունից: Սույնը հանգեցնում է երկրի ժողովրդավարական ներուժի պահպանման անհրաժեշտությանը և կարևորվում է հենց քաղաքացիական հասարակության գործոնի շրջանակում: Այս նույն շրջանակում մարտահրավեր է հանդիսանում հասարակական կարծիքի կանխամտածված խեղաթյուրումը (կամ դեգրադացիան) հակաժողովրդավարական ընդդիմադիր ուժերի կողմից, որ ակտիվորեն օգտագործում են «ժողովրդավարությունն ընդդեմ անվտանգության» խոսույթը: Հաշվի առնելով Հայաստանի--շրջապատված ագրեսիվ հարևաններով ու «ռազմավարական գործընկերներով»--խոցելի իրավիճակը, անվտանգության քաղաքիչը դարձել է հասարակական կարծիքը առանց դժվարության խեղաթյուրելու նպատակով գործոն:

Հետազոտությունն առաջ է բերում քաղաքացիական հասարակության միջավայրի վերաբերյալ որոշակի մտահոգիչ արդյունքներ: Ներ- և միջ-քաղաքացիական հասարակության խմբերում նկատվում են ներքին հակասություններ ու խորը պառակտումներ: Կա համաձայնություն, որ քաղաքացիական հասարակության հատվածը տարբեր է հետևաբար ունի մտածողության, դիրքորոշումների բազմազանություն: Միևնույն ժամանակ, նման բազմազանությունը չպետք է վերածվի այնպիսի լայն բաժանումների, որոնք կնպաստեն ոլորտում ճգնաժամի առաջացմանը: ՔՀԿ-ների անդամների միջև թյուրըմբռնումներն ու կոնֆլիկտները հանգեցնում են միմյանց մեղադրանքների դրսևորումների ամբողջության, ինչը չի կարող նպաստել ոլորտի աշխուժացմանը, առավել ևս զարգացմանը: Նման դրսևորումները հատկապես վերաբերում են այն հարթակներին, որոնք իրականում ներուժ ունեն աջակցելու Հայաստանի ժողովրդավարացմանը (օրինակ՝ ԵՄ ԱԳ ՔՀՖ Հայաստանի ազգային պլատֆորմ), որը վերջին տարվա (2023թ.) ընթացքում բնութագրվում է անառողջ ներքին դինամիկայով, որ հանգեցրել էր լուրջ խնդիրների՝ առաջ քաշելով արտաքին դերակատարների (ԵՄ գործընկերներ) միջամտության անհրաժեշտությանը (ինչը որոշ մասնակիցների կողմից համարվում է՝ ոչ միայն անհրաժեշտ, այլև դրական զարգացում):

Բազմաթիվ ներքին ու անձնական գործոններ հնարավոր է նպաստել են հարթակի անդամների միջև տարաձայնությունների առաջացմանը: Սակայն հիմնական կոնֆլիկտը կարելի է ձևակերպել այսպես. ՔՀԿ-ի անդամների տեսակետների տարբերություններ՝ հարթակի ռազմավարության, մեթոդաբանության, ինչպես նաև բարեփոխումների իրականացման մշտադիտարկման գործողությունների/նախաձեռնողականության վերաբերյալ: Մեծ հաշվով, զարգացումները, որոնք հանգեցրել են (ներ-խմբային) բևեռացմանը, ուղենշում են անդամների տարբեր մոտեցումներն ու դիրքավորումները՝ Հայաստանի ժողովրդավարացման գործընթացի և այդ գործընթացում հարթակի (ներդրման) աջակցության վերաբերյալ: Ավելի շատ մակերեսային կերպով վերլուծված այլ պատճառներ ներառում են միմյանց մեղադրանքների դինամիկան, գրեթե նույն «մեղքերի» համար, այն է՝ աջակցելը օտարերկրյա հակաժողովրդավարական ուժերին, որոնց առաքելությունն է վերակողմնորոշել Հայաստանի ժողովրդավարական, ԵՄ-ին ինտեգրման ուղին: Ռուսական անխուսափելի ազդեցության ու քարոզչության դեմ պայքարը, այդ թվում՝ ռուսամետ եվրասիական ինստիտուտների միջոցով, որակվում է որպես հսկայական մարտահրավեր ԱԳ երկրների համար (Լեհաստանի միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտ 2019):

Մի կողմից՝ հարուստ կառուցվածքային բազմազանությամբ, «լողված» սահմաններով ու փոխազդեցություններով, մյուս կողմից՝ հատվածի խորացող կրիտիկական իրավիճակի պայմաններում, Հայաստանում հզոր ՔՀԿ-ները՝ արժեքների վրա հիմնված ինքնառողջացման կամ ինքնազնահատման կարիք ունեն: Այս խնդիրն ունի ոչ միայն քանակական, գլխավորապես՝ որակական (բովանդակության գնահատման տեսանկյունից) լուծումներ:

Ինքնատոճագման գործընթացների առաջնային նպատակը պետք է լինի գնահատել անդամների արժեքներն ու վարքագիծը՝ իրենց մտածողության ու դրանից բխող վարքագծի վերաբերյալ պատկերացում կազմելու համար: Մեթոդների կիրառման առումով, պարզ լուծում է հարցաշարերի օրինակը, որ կարող է օգնել որոշակիորեն պատկերացում կազմել անհատական մակարդակում արժեքների, սկզբունքների, համոզմունքների վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, սա պետք է հակադրել անդամների անցյալի, հետագծի ու վարքագծի օրինակներին, այդ թվում՝ կոալիցիայի գործունեությանը նրանց մասնակցության/աջակցության մակարդակը (ակտիվ կամ պասիվ), նախաձեռնություններն ու ներդրումը այնպիսի գործընթացներում, ինչպիսիք են քաղաքացիական հասարակության խնդրագրերի ստորագրումը, հայտարարությունները, իրական հանձնառությունը՝ կատարած գործողությունների միջոցով: Անդամների կարողությունների գնահատումը՝ ՔՀԿ-ի ռազմավարության, գործառնությունների, մեթոդաբանության անհրաժեշտ ներդրման վերաբերյալ, պետք է լինի արժեքների վրա հիմնված ինքնատոճագման ընդհանուր շրջանակ (մասնավորապես՝ ԵՄ ինտեգրման նպատակով ստեղծված ՔՀԿ-ներում):

Նման դեպքերում ԵՄ հատուկ չափորոշիչները կարող են ծառայել որպես ճանապարհային քարտեզ՝ գնահատելու համար անդամների փաստացի հանձնառությունը: Արդյունավետության գնահատման հնարավոր գործողությունների ցանկը կարող է ընդլայնվել՝ ըստ ՔՀԿ-ների կարիքների: Յուրաքանչյուր ՔՀԿ կարող է պահանջել ինքնատոճագման անհատական մոտեցում՝ կախված ներքին խնդիրներից, առկա կոնֆլիկտներից: Թեև տասնամյակներ առաջ քաղաքացիները կարող էին հանդուրժել թույլ կարողություններով ու մարդու իրավունքների կասկածելի չափանիշներով ՔՀԿ-ներին (անդամակցության նպատակով, պարզապես թվաքանակ ապահովելու համար), սակայն Հայաստանի այսօրվա իրավիճակում դա այլևս թույլատրելի չէ: Անդամների արժեքային հիմքերը պետք է մանրամասն ուսումնասիրել ու հատկապես՝ ԵՄ ինտեգրման նպատակով ստեղծված հարթակներում: Հարկավոր է ձգտել խմբերի թե՛ արտաքին ու թե՛ ներքին որակական ինքնատոճագման մեխանիզմների գործառնականացմանը:

Մեկ այլ խնդիր է հանդիսանում «գավառական մտածողությունը», որը դեռևս առկա է քաղաքացիական հասարակության դերակատարների շրջանում, ու բնութագրվում է նրանով, որ այստեղ անդամները գլխավորապես կենտրոնացած են իրենց անմիջական համայնքի խնդիրների, այլ ոչ թե հավաքական/ընդհանուր բարօրության վրա: Այս հարցը Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության երկարաժամկետ խնդիրներից է, որը պահանջում է ավելի լայն մակարդակով արդյունավետ համատեղ օրակարգ, փոխհաղորդակցման, օրակարգերի փոխանակման ավելի ամուր ուղիներ: Նախկինում հաղորդակցման/տեղեկատվության փոխանակման հմտությունների բացակայության խնդիրը (օրինակ, Գևորգյան 2017թ.), արդիական է նաև հիմա: Տվյալ մարզի կամ համայնքի բնակիչները հետաքրքրված են միայն իրենց մարզի/համայնքի խնդիրներով և չեն հետաքրքրվում արդյոք միջմարզային/միջհամայնքային մակարդակում միևնույն խնդիրները առկա են: Այս *ինքնասահմանափակող* մտածելակերպը թույլ չի տալիս քաղաքացիական հասարակության դերակատարներին դուրս գալ հին չափանիշներից և ընդունել նորարարական ուղիներ, երբ խոսքը վերաբերում է բարեփոխումներին: Ըստ ՔՀԿ ղեկավարներից մեկի՝ «Սևանա լճի հետ կապված պրոբլեմները միայն Գեղարքունիքի մարզի հասարակությանն են հուզում: Այսքան բան»: Նույն խնդրահարույց «գավառական մտածողության» շրջանակներում տվյալները բախվում են «փակ» կամ «նախագծային» մտածողության (*բացատրվում է որպես՝ տվյալ նախագծի գործողությունների շրջանակում մտածելակերպ*) հետ կապված խնդրին (խնդիր, որը միավորում է հետխորհրդային հասարակություններին, հատկապես 1990-ների սկիզբ):

Funded by the European Union
 Բնօրինակով/Ընդունված Եվրոպական միության կողմից

Ֆինանսական ռեսուրսների բացակայությունը խոչընդոտում է կոալիցիաների աշխատանքի կանոնավորությանը (կանոնավոր լինելուն), հաճախականությանն ու ճկունությանը, և հետևաբար՝ գործունեությանը: Երկու դերակատների՝ ՔՀԿ-ների և միջազգային դոնորների ֆինանսավորման ռազմավարությունները վերանայման կարիք ունեն: Ֆինանսավորման մարտահրավերների ավելի լայն շրջանակում բացահայտվում են հետևյալ կարիքները. ա. կազմակերպչական գործունեության (հիմքի) պահպանման ֆինանսավորում (կարիք կա զարգացնելու ՔՀԿ-ների կայուն (endowment) կամ համանման ֆինանսավորման հիմնական մեխանիզմ, բ. ֆինանսավորում՝ հիմնված սոցիալական խմբերի կարիքների կամ հարմարեցված ֆինանսավորման վրա (նկատվում է՝ լրացուցիչ ռեսուրսներ դիտարկելու կամ գոյություն ունեցող ռեսուրսները հատուկ խմբերի կարիքներին հարմարեցնելու ռազմավարությունների պակաս), գ. բացառիկ դեպքերի հիման վրա ֆինանսավորում (out-layer-funding) (կարիք կա որոշակի աշխարհագրական դիրքում/մարզային կամ համայնքային մակարդակում տվյալ խնդրի կամ խնդիրների շուրջ գործունեությանը զբաղվող միակ ՔՀԿ-ների կամ անդամ-կազմակերպությունների համար առանձին ֆինանսավորման խրախուսման անհրաժեշտություն): Երբեմն նկատվում է նաև որոշակի օպորտունիստական (անկայուն) պրակտիկայի միտում, այստեղ նկարագրվում են այն դեպքերը, երբ չնայած քաղաքացիական հասարակության խմբերի արժեքային հիմքերին՝ դիմում են ֆինանսավորման յուրաքանչյուր հնարավորության դեպքում (մասնավորապես կոնսորցիումներ):

ՔՀԿ-ները (կոալիցիաները) ստեղծվում են ավելի մեծ նպատակներին հասնելու համար: Մեծ նպատակներին հասնելը մեծ ռեսուրսներ է պահանջում: Մասնակիցների որոշ պատասխաններ տրվում են «գործնական մտածողության» շրջանակում, առաջարկելով -մեծ նպատակներ՝ մեծ ռեսուրսներ /կամ -մեծ արդյունքներ՝ մեծ ռեսուրսներ բանաձևը:

Այս հետազոտության արդյունքները թույլ են տալիս մշակել Հայաստանի ՔՀԿ-ների ինստիտուցիոնալ (կազմակերպչական) մակարդակի խնդիրների մոդել: Հիմնվելով ոլորտում առկա մոդելի վրա (Najam 2000թ.)՝ տվյալ հետազոտությունը առաջարկում է համանման «4C»-րի մոդել՝ Հայաստանում ՔՀԿ-ների մարտահրավերները հասկանալու համար: Մոդելը ներառում է ՔՀԿ-ների կարիքների հիման վրա՝ հետևյալ չորս բաղադրիչները. ա. գործունեության (աշխատանքի) համակարգում, բ. կարողություններ, գ. հաղորդակցություն, դ. մրցակցություն:

✚ (1) Գործունեության համակարգում (համակարգող մեխանիզմ)

ՔՀԿ-ներն ունեն համակարգող մարմնի կարիք: Համակարգող մարմինը կամ համակարգման մեխանիզմը հանդիսանում է ՔՀԿ-ների գործունեության և կայունության վերաբերյալ ամենահաճախ հիշատակվող ինստիտուցիոնալ մարտահրավերը: Կոալիցիաներում համակարգման մեխանիզմի առկայությունը համարվում է կենսական. երբ չկա առաջնորդող ուժ (կազմակերպություն/անհատ, որը ստանձնում է այդ գործառույթը), ՔՀԿ-ն թուլանում է: Անդամների միջև անելիքները՝ պարտականությունների, խնդիրների ու ընդհանրապես, գործունեության բաշխումը դառնում է կասկածելի այդ մեկ համակարգող մարմնի բացակայության պայմաններում, և հատկապես երբ դեռևս ձևավորված չէ համատեղ աշխատանքի մշակույթը և քաղաքացիական հասարակության ներխմբային խնդիրները մնում են չլուծված (համակարգման մեխանիզմի բնութագրիչներ՝ համակարգող, վարող, նախաձեռնող, կազմակերպող և այլն): Համակարգող մարմնի գործառույթների վերաբերյալ կարծիքները տարբեր են. ոմանք կարծում են, որ գործառույթը պետք է լինի բացառապես տեխնիկական, այլոք դիտարկում են համակարգողի գործառույթը՝ բացի տեխնիկական մասը, հենց բովանդակային ներդրման տեսանկյունից: Այնուամենայնիվ, համաձայնություն կա ՔՀԿ-ների համակարգման մեխանիզմի գործարկման ու պահպանման համար ֆինանսավորման

կարևորության վերաբերյալ (օրինակ՝ ՔՀԿ-ների անդամների ներդրման միջոցով): Որոշ դեպքերում համակարգող մարմնի ռոտացիան (հիմնականում տեխնիկական մակարդակով) խնդրի ևս մեկ գործնական լուծում է: Ամփոփելով, ստացվում է, որ եթե համակարգման մեխանիզմը չի գործում՝ ՔՀԿ-ն չի գործում:

✚ (2) Կարողություններ

ՔՀԿ-ների անդամների կարողությունները կարող են տարբեր նշանակություն ունենալ: Այս հետազոտության սահմաններում տվյալ հարցի վերաբերյալ արդյունքները վերաբերում են գլխավորապես՝ կոալիցիաների հանրային քաղաքականության մշակման տարբեր փուլերում մասնակցությանը (տեղական մակարդակում) և բարեփոխումների իրականացման համատեղ մշտադիտարման ու ադվոկացիայի (տեղական ու միջազգային մակարդակներում) վերաբերյալ գիտելիքներին ու կարողություններին: ՔՀԿ-ների կարողությունների վերաբերյալ խնդիրը վերաբերում է հանրային քաղաքականության որոշումների վրա ազդելու համար տարբեր տեղական ու միջազգային գործիքներ օգտագործելու հմտությունների ու կարողությունների բացակայությանը: Այս մասով՝ Հայաստանի տարբեր ՔՀԿ-ների կարողությունները տարբեր են: Այնուամենայնիվ, ներխմբային խնդիրների վերլուծությունը թույլ է տալիս փաստել, որ տվյալ քաղաքիչը պետք է պահել ուշադրության կենտրոնում, զարգացնելու համար հանուն համատեղ աշխատանքի ու ջատագովությանը, հետևյալ հանրային քաղաքականության վերաբերյալ կարողությունները. *ա. մշակում, բ. իրականացման մշտադիտարկում, գ. տեղական ու միջազգային մակարդակներում շահերի պաշտպանություն/ադվոկացիա:*

✚ (3) Հաղորդակցություն

Քաղաքացիական հասարակության խմբերի ռազմավարական հաղորդակցության բացակայության խնդիրը մնում է արդիական: Այստեղ կան խնդրահարույց կողմեր՝ հաղորդակցությունը անդամների միջև (ներխմբային մակարդակ) և ՔՀԿ-ների հաղորդակցությունը քաղաքացիների հետ (հանրային մակարդակ): ՔՀԿ-ների անդամների միջև հաղորդակցության բնութագրիչներ են՝ *անառողջ, տեխնիկական, թույլ* ու երբեմն *գրպարտող*: Հանրության հետ ՔՀԿ-ների հաղորդակցության բնութագրիչները ներառում են՝ *ոչ-կանոնավոր, տեխնիկական, անարդյունավետ, ռեակտիվ, պասիվ*: Այստեղ առաջին տեսակի մարտահրավերը՝ ներխմբային հաղորդակցման ռազմավարությունների բացակայությունը, սովորաբար կապված է համակարգման խնդիրների հետ, երկու խնդիրները կարծես փոխկապակցված լինեն: Եթե բացակայում է (կամ անարդյունավետ է) համակարգող մեխանիզմը, ապա բացակայում է նաև անդամների միջև կապը: ՔՀԿ-ների քաղաքացիների հետ հաղորդակցման վերաբերյալ խնդրահարույց է քաղաքացիական հասարակության ռազմավարությունների բացակայությունը ուղղված քննադատական մտածողությամբ քաղաքացիների ձևավորմանը: «Ռազմավարական (հանրային) հաղորդակցություն» հասկացությունը ձևավորվել է հենց քննադատական մտածողություն զարգացնելու, քաղաքացիներին կրթելու կարևորության ու նպատակից ելնելով: ՔՀԿ-ների ավելի լայն դերն այստեղ դիտվում է որպես քաղաքացիների հետ ռազմավարական հաղորդակցություն զարգացնելու հրամայական՝ ի տարբերություն «զեկուցողական» ռճի, այն դեպքերում երբ ՔՀԿ-ները պարզապես պատմում են քաղաքացիներին իրենց աշխատանքների մասին: Ըստ ՔՀԿ առաջնորդի. «Կա շատ տեխնիկական հաղորդակցություն: Բայց փոփոխությանը ուղղված հաղորդակցության պակաս կա (communication for change)»: Մեկ այլ խնդրի (խմբերի

տեսանելիություն) վերաբերյալ՝ ՔՀԿ-ները պետք է ավելի շատ ջանքեր գործադրեն իրենց աշխատանքը տեսանելի դարձնելու համար: Ամենատարածված օրինակն այստեղ ԱԳ ՔՀՖ Հայաստանի ազգային պլատֆորմն է, որ կարող է համարվել ամենամեծ ՔՀԿ-ներից մեկը (հաշվի առնելով անդամների թիվը), բայց միևնույն ժամանակ չունի տեսանելիություն: Հայաստանում պետք է ձևավորել այնպիսի միջավայր, որտեղ քաղաքացիական հասարակության ու քաղաքացիների միջև հաղորդակցության մշակույթը կարող է լիարժեք զարգանալ:

(4) Մրցակցություն

Մրցակցության խնդիրը, որը Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության հատվածում դիտարկվում է որպես բացասական խնդիր, նույնքան հին է, որքան հենց նորանկախ հանրապետությունը: Ցավալի է գիտակցել, որ ավելի քան երեք տասնամյակ անց քաղաքացիական հասարակության դերակատարների միջև մրցակցության խնդիրը միայն խորանում է, վատ իմաստով, ու նպաստում ճգնաժամի: Այս (*մրցակցության*) խնդիրը ներառված է ՔՀԿ-ների կարիքների հիման վրա խնդիրների վերաբերյալ «4C»-րի մոդելում՝ հաշվի առնելով դրա բացասական ենթատեքստն ու բնույթը, որը հակասում է քաղաքացիական հասարակության բազմազանությանը ու զարգացմանը: Դժվար է դրա ճշգրիտ պատճառները նշել, բացի ենթադրելուց, որ սոցիալական, քաղաքական ու անվտանգային մի շարք ցնցումներ նպաստել են քաղաքացիական հասարակության խմբերի բևեռացմանը, ինչի արդյունքում մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը համաձայն է, որ իրավիճակը գնում է դեպի ճգնաժամ, բնութագրիչները ներառում են. «անատողջ ու անկազմակերպ պայքար», «մրցակցություն անհատների ամբիցիաները բավարարելու համար», «առաջնորդների անձնական շահերը կարող են գերակշռել հանրային շահերին», «աշխատանքային խմբերի ու ՔՀԿ-ների քարտուղարությունների միջև դինամիկան ազդում է (համատեղ աշխատանքի) կայունության վրա», «ՔՀԿ-ների քարտուղարություններն ազդում են անդամների ընկալումների վրա», «ֆինանսավորման անատողջ բաշխում», «կոռուպցիա», «մրցակցային խանդ» և այլն:

Անատողջ մրցակցությունը խլում է բազմաթիվ ռեսուրսներ, որոնք այլ կերպ կարող են օգտագործվել ավելի արդյունավետ նպատակների համար, ներառյալ ՔՀԿ-ների զարգացումը, ներքին տարածայնությունների հաղթահարումը, միջխմբային համագործակցությունը և հասարակության կարիքների հասկանալը: Ընդհանուր առմամբ, այն, թե ինչպես են գործերն ընթացել Հայաստանում, խոչընդոտում է քաղաքացիական հասարակության խմբերի համատեղ արդյունավետ աշխատանքը: Թեև անհրաժեշտ է, որ քաղաքացիական հասարակության հատվածը հանդիսանա տարբեր խմբերի, ռազմավարությունների, նպատակների ու խնդիրների ամբողջականություն --սակայն, երկրի մակարդակով, քաղաքացիական հատվածի հիմնական ու գերակա օրակարգը պետք է լինի միատեսակ՝ հատկապես այսօրվա տարատեսակ ճգնաժամերի իրավիճակում:

Դրական ազդեցություններ

*«ՔՀԿ-ն ինքնին հզոր ուժ է օրակարգը փոխելու, հանրային քաղաքականության ու պրակտիկայի մակարդակներում փոփոխություններ իրականացնելու համար»:
ՔՀԿ համակարգող*

*«Մարդիկ ունեն իրենց իրավունքների ու հնարավորությունների որոշակի ընդլայնման զգացում, երբ, գիտեք, ոչ բոլորն են ակնկալում, որ կառավարությունը ամեն ինչ կանի: Ավելի շատ կա «մենք կարող ենք կազմակերպվել և ինչ-որ բան անել» զգացումը»:
Հետազոտական կենտրոնի ղեկավար*

Այս բաժինը ներկայացնում է Հայաստանում ՔՀԿ-ների աշխատանքի շնորհիվ դրական ազդեցություններ (մասնակիցների կողմից առավել հաճախ հիշատակվող թեմաների տեսանկյունից): Վերջում ներկայացվում են ՔՀԿ-ների կայունության գործոնները: Հարցազրույցների ընթացքում ամենահաճախը օգտագործվել են հետևյալ կոալիցիաների անունները՝ որպես հաջողված նախաձեռնությունների օրինակներ (այլ ՔՀԿ-ների կամ դոնոր կառույցների ներկայացուցիչների կողմից). «Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիա», «Ներառական իրավական բարեփոխումների կոալիցիա», «Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության» նախաձեռնություն, Ընտրական կոալիցիաներ, Հայկական բնապահպանական ճակատ, (փակ և կիսափակ հաստատություններում) Հասարակական վերահսկողություն իրականացնող դիտորդական խմբեր:

Քաղաքացիական կրթություն և մասնակցություն

ՔՀԿ-ների գործունեության արդյունքում հաջողությունների վերաբերյալ տվյալներից ամենահաճախը բնութագրվում է որպես Հայաստանում որոշակիորեն բարելավված քաղաքացիական կրթության/քաղաքացիական գիտակցության մակարդակ (նախորդ տարիների համեմատ): Քաղաքացիական հասարակության համատեղ ներդրումը այս դեպքում կարելի է դիտարկել էմանսիպացիոն արժեքների, ներառյալ ինքնադրսևորման, հանրության ու երիտասարդության պահանջատիրության՝ քաղաքացիական ու քաղաքական կյանքում որոշումների կայացմանը մասնակցելու բարելավման առումով (Welzel and Inglehart 2009): Կան ընկալումներ, որ վերջին տասնամյակի ընթացքում քաղաքացիական հասարակության դերակատարները, ներառյալ ՔՀԿ-ները, կարողացել են զգալի ներդրում ունենալ, բարելավել քաղաքացիական կրթությունը՝ հանգեցնելով քաղաքացիական գիտակցության որոշակի բարձրացման: Բացի այդ, քաղաքացիական կրթությունն ունեցավ «բազմապատկման էֆեկտ», որը հանգեցրեց վարքագծի փոփոխության՝ ավելի մեծ մասնակցություն ու ինքնարտահայտման դրսևորումներ: Հանրության ու երիտասարդության մասնակցային տեսակի փոփոխությունը դիտարկվում է նաև՝ «պարզ»-ից դեպի «իմաստավորված կամ բովանդակային» մասնակցության անցման տեսանկյունից: Սա նշանակում է, որ մասնակցությունը դառնում է ավելի շատ հիմնված քննադատական, ստեղծագործական ու նորարարական մտածողության վրա, այլ ոչ թե պարզապես մասնակցության (հանուն մասնակցության ապահովման): ՔՀԿ-ները հաջողել են ներդրում ունենալ պարզունակ «մասնակցություն» ձևից դեպի «քննադատական մտածողություն» և հետևաբար, դեպի «քաղաքացի» հասկացությունների ընկալումների հիման վրա մասնակցության անցման գործում: Համանման մտորումները ներառում են անխուսափելի կապեր Հայաստանի հետխորհրդային ժառանգությունը ու հետխորհրդային գործելակերպը մերժելու հնարավորությունների հետ և այս իմաստով քաղաքացիների ու երիտասարդների

մասնակցության վերաբերյալ վախերի նվազեցման վերափոխման ու այլընտրանքային մտածողության զարգացման տեսանկյունից: Երկար տարիների ընթացքում հաստատված գործելակերպին դեմ գնալու հնարավորությունն ու կարողությունը ընկալվում է որպես հաջողություն:

✚ Մարդու իրավունքների պաշտպանություն

ՔՀԿ-ները ունեցել են դրական ազդեցություններ՝ մարդու իրավունքների խնդիրներին արձագանքելու և մասնավորապես կոնկրետ սոցիալական խմբերի պաշտպանության գործում: ՔՀԿ-ներն ու իրավապաշտպան անդամ կազմակերպությունները ունեցել են անմիջական ազդեցություն քաղաքացիների կյանքի վրա՝ *ուղիղ, ռեսուրսային, հոգեքանական, իրավական* աջակցության միջոցով (օրինակ՝ ընտանեկան բռնության, սեռական բռնության, հակախտրականության դեպքերում): Հաջողված ազդեցության օրինակ է նաև իրավապահ մարմինների վարքագծի փոփոխությունը, օրինակ, կանանց իրավունքներով զբաղվող ՔՀԿ-ների ջանքերի շնորհիվ (*այդ թվում «Ընդդեմ ընտանեկան բռնության աջակցման կենտրոնների կոալիցիա» և «Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիա»*): Ընտանեկան բռնության դեպքերում փոփոխություն է նկատվում իրավապահ մարմինների վարքագծում՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխան արտակարգ միջամտության հրամանների արձանագրման դրական միտումը՝ նախկինում պարզ նախազգուշացումների արձանագրման փոխարեն: Ենթադրվում է, որ իրավապահ մարմինների 2023թ.-ից վարքագծի փոփոխության այս միտում հանդիսանում է ՔՀԿ-ների հավաքական ջանքերի անմիջական արդյունք:

Դժվար կլինի պնդել, որ Հայաստանի Խորհրդարանի կողմից ՄԶԴ Հոռմի կանոնադրության վավերացումը տեղի է ունեցել ՔՀԿ-ների անմիջական ազդեցության ներքո, քանի որ այլ գործոններ կարող էին ազդել քաղաքական կամքի ու որոշման վրա: Սակայն կարելի է բացարձակ վստահությամբ պնդել, որ քաղաքացիական հասարակության դերակատարները «ճանապարհ են հարթել» Հայաստանի համար կենսական փաստաթղթի վավերացմանն ընդառաջ՝ հաշվի առնելով վերջին տասնամյակների ընթացքում որոշ ՔՀԿ-ների, անդամ իրավապաշտպան կազմակերպությունների ու փորձագետների կուտակած գիտելիքը, փորձն ու հանուն մարդու իրավունքների պաշտպանության շարունակական աշխատանքը (*օրինակ, «Գործընկերություն հանուն բաց հասարակության» նախաձեռնություն*): ՔՀԿ-ների հատկապես օրենսդրական փոփոխություններին ուղղված ջանքերը շարունակում են մնալ օրակարգային ու հատկապես այն կոալիցիաների կողմից, որ դրականորեն դիրքավորված են նման աշխատանք կատարելու համար (*օրինակ, «Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիա»-ի Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի Խորհրդի կոնվենցիայի վավերացմանն ուղղված աշխատանքը, կամ «Խտրականության դեմ պայքարի և հանուն հավասարության» կոալիցիայի խտրականության դեմ ուղղված համապարփակ օրենսդրությունը հանրային քաղաքականություն մշակողների ուշադրության կենտրոնում պահելու անհրաժեշտությանն ուղղված աշխատանքը*):

Հայաստանի ազդեցիկ ՔՀԿ-ներ իրենց ներդրումն են ունեցել Հայաստանում բարեփոխումների իրականացման մշտադիտարկման գեկոյցների մշակման գործում, ներառյալ՝ Եվրոպական հարևանության քաղաքականության, ԱլԳ օրակարգի (և գործողությունների ծրագրերի), ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳՀ-ի ճանապարհային քարտեզի, ՄԱԿ-ի Համընդհանուր պարբերական դիտարկման, Մարդու իրավունքների շուրջ ԵՄ երկխոսության և այլ օրակարգերի շրջանակում: Այստեղ հստակ դրական ազդեցություն է հանդիսանում պետական մարմինների գործունեության շարունակական մշտադիտարկման արդյունքում ձևավորված փաստահավաք

ու հետազոտական գիտելիքը՝ շարունակականորեն հավաքագրված ՔՀԿ-ների, իրավապաշտպան անդամ կազմակերպությունների ու փորձագետների աշխատանքի արդյունքում (օրինակ, Open Society Foundations-Armenia et al. 2021; 2022):

Հաջողության այս մակարդակը ներառում է նաև *-գիտելիքի փոխանցումը քաղաքացիական հասարակության միջոցով՝ որպես վստահելի գործընկեր քաղաքացիներին օրակարգային հարցերի շուրջ իրազեկելու առումով: Անկասկած, քաղաքացիական հասարակության ու կոալիցիաների աշխատանքը նպաստել է որոշ կայացած կազմակերպությունների կարողությունների զարգացմանը, մասնավորապես, անդամների կողմից խնդիրների ընկալման բարելավման, ռազմավարական ուղերձների և հանրային շահերի պաշտպանության հմտությունների զարգացման առումով: Հավելյալ դրական ազդեցության, ՔՀԿ-ների հաջողության վերաբերյալ մեջբերում, օրինակ տարբեր խմբերին մեկ սեղանի շուրջ միավորելու մասին. «Նախկինում սենց բազմազան խմբերին նույն սեղանի շուրջ բերելը շատ դժվար էր: Դրա համար սա հաջողություն է» (ՔՀԿ համակարգող):*

Կայունության և հաջողության գործոններ

Ի լրումն Հայաստանում ՔՀԿ-ների կողմից դրական ազդեցությունների, այս հետազոտության նպատակներից մեկն էր հասկանալ գործոնները, որոնք ՔՀԿ-ներին դարձնում են կայուն ու հաջողակ (կամ նպաստում կայունությանը կամ հաջողությանը): ՔՀԿ-ների կայունությունը դրականորեն փոխկապակցված է հաջողության հետ, եթե կոալիցիան ստեղծվում է երկարաժամկետ նպատակներով, օրինակ՝ աջակցելու Հայաստանի ժողովրդավարացմանը և քաղաքացիական հասարակության զարգացմանը: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կոալիցիաների հաջողության գործոնների վերաբերյալ տվյալները (առաջին խումբ) շատ դեպքերում համադրելի են, գրեթե նույնական, ՔՀԿ-ների կայունության գործոնների (երկրորդ խումբ) հետ: Հաշվի առնելով պատճառաբանության համընկնումներն ու նմանությունները, որոնք առաջ են քաշում հետաքրքրող երկու թեմաների միջև համարժեքությունը, հարմարության նպատակով ներկայացվում է ստորև աղյուսակը (#2), որը միավորում է երկու խմբերի տվյալները:

Աղյուսակը ներկայացնում է *ի նչն է-ՔՀԿ-ն դարձնում. ա) կայուն, ու բ) հաջողակ* - դասակարգված ըստ *ռեսուրսի* ու *գործառույթի* տեսակի: Քննարկումների ընթացքում ի հայտ եկած կայունության ու հաջողության վերաբերյալ տվյալները բաժանվում են երկու կատեգորիաների՝ ՔՀԿ-ների համար անհրաժեշտ ռեսուրսներ և ՔՀԿ-ների կողմից անհրաժեշտ գործառույթներ: Ռեսուրսների տեսակները կարևորվում են կոալիցիաների գոյատևման, առավել ևս հաջողված լինելու, գործունեության արդյունավետությունն ու շարունակականությունն ապահովելու տեսանկյունից: Աղյուսակում յուրաքանչյուր տեսակի ռեսուրսի բացակայությունը բացասաբար է անդրադառնում կոալիցիաների կայունության վրա:

Աղյուսակ 2 ՔՀԿ-ների համար անհրաժեշտ ռեսուրսները

I. Մարդկային	անդամների բազա (ներառյալ համակարգման մեխանիզմը)
II. Ինստիտուցիոնալ	հանրային քաղաքականության մշակման, իրականացման մշտադիտարկման կարողություններ, փորձառություն (հետազոծ), ինստիտուցիոնալ հիշողություն, բարեվարքություն
III. Մշակութային	անդամների արժեքային հիմքեր, միավորման-խմբային նպատակներ, անդամների մոտիվացիա-որ ձևավորում է առանձին անդամների ընկալումները, վերաբերմունքն ու վարքագիծը
IV. Ֆինանսական	հիմնական ֆինանսավորման մեխանիզմ
V. Երկխոսություն	պետական մարմինների, ՔՀԿ-համայնքի, քաղաքացիների, միջազգային կառույցների, գործընկերների հետ, ՔՀԿ-ի ճանաչված և ընդունված լինելը տեղական ու տարածաշրջանային մակարդակներում

Աղյուսակ 3 ՔՀԿ-ների կայունության ու հաջողության գործոնները

Ռեսուրս	Գործառույթ (-ի որակ)
<ul style="list-style-type: none"> Անդամների բազա 	<ul style="list-style-type: none"> Ֆունկցիոնալ Շարժունակ, ճկուն
<ul style="list-style-type: none"> Ինստիտուցիոնալ հիշողություն 	<ul style="list-style-type: none"> Կայուն Հանրային քաղաքականության վերաբերյալ բանիմաց
<ul style="list-style-type: none"> Ընկալումներ, մոտիվացիա (հիմնված արժեքների վրա) 	<ul style="list-style-type: none"> Պարտականությունների բաշխում (անդամների միջև) Գաղափարական հանձնառություն (ժողովրդավարացման, եվրոպականացման արժեքներ)
<ul style="list-style-type: none"> Համակարգման մեխանիզմ 	<ul style="list-style-type: none"> Առաջնորդի ներուժ Նախաձեռնողականություն
<ul style="list-style-type: none"> Կարողություններ Արհեստավարժություն/պրոֆեսիոնալիզմ 	<ul style="list-style-type: none"> Մարդու իրավունքների խախտումները արագ ռեժիմով արձանագրող Օրենսդրական նախաձեռնությունների նկատմամբ դիրքորոշում ցուցաբերող Բարեփոխումների համատեղ մշտադիտարկման մեթոդաբանության վերաբերյալ գիտելիքի ու հմտությունների առկայություն
<ul style="list-style-type: none"> Ֆինանսական ռեսուրսներ 	<ul style="list-style-type: none"> հիմնական ֆինանսավորման մեխանիզմից կախվածություն
<ul style="list-style-type: none"> Սեփական համայնքի, սոց. խմբերի, քաղաքացիների խնդիրների նկատմամբ ընկալումներ 	<ul style="list-style-type: none"> Ներառական Պատասխանատվության-գիտակցում Արձագանքող (համայնքի, սոց. խմբերի, քաղաքացիների կարիքներին)
<ul style="list-style-type: none"> Երկխոսություն (պետական մարմիններ, միջազգային կառույցներ, այլ ՔՀԿ-ներ) 	<ul style="list-style-type: none"> Մասնակցային Ճանաչված և ընդունված Կանոնավոր հաղորդակցություն

Funded by the European Union
Ֆինանսավորվում է Եվրոպական միության կողմից

Ամփոփում

Հայաստանի ՔՀԿ-ների բնութագրիչներն են՝ կառուցվածքային բազմազանությունն ու *լողոված* սահմանները: Անկախ կառուցվածքային տեսակից, կոալիցիաներն ունեն տարբեր գործառույթներ, ազդեցություններ և ճակատագիր: Այս հետազոտությունն առաջարկում է Հայաստանի օրինակով մշակված ՔՀԿ-ների փոքր տիպաբանություն՝ հակիրճ նկարագրություններով: Հայաստանում գոյություն ունեն ՔՀԿ-ների հետևյալ տեսակները՝ մեծ (բարեփոխումների լայն օրակարգով), ոլորտային, թեմատիկ կամ խնդիրների վրա հիմնված, խառը կամ ցանցային, առանձին (այլ տեսակներից տարբերվող): Որոշ դեպքերում ՔՀԿ-ի տեսակը կարող է փոփոխվել, օրինակ՝ *թեմատիկ* տեսակից անցում կատարել *ոլորտային* տեսակի:

ՔՀԿ-ների գործունեության ոլորտները բազմազան են: Գործառույթների առաջնահերթությունների առումով նկատվում է երկու ընդհանուր ըմբռնում՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության համատեղ աշխատանքների կարևորության վերաբերյալ, և հանրային քաղաքականության ու բարեփոխումների օրակարգի հանրության աջակցության ձևավորման կարևորության վերաբերյալ: ՔՀԿ-ների ուշադրության կենտրոնում է ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳՀ-ի իրականացման մշտադիտարկումը: Ճանաչված ու ազդեցիկ կոալիցիաների անդամները ԵՄ-ին Հայաստանի ինտեգրման մշտադիտարկմանը մեծ նշանակություն են տալիս: Թե՛ քաղաքացիական հասարակության ու թե՛ միջազգային դոնոր կառույցների ներկայացուցիչների շրջանում տարածված թեմա շարունակում է մնալ *ՔՀԿ-ների անդամների կարողությունների զարգացումը*, սակայն նորարար մոտեցումների անհրաժեշտությամբ:

Հայաստանում հետճգնաժամային իրավիճակը նպաստել է քաղաքացիական հասարակության հատվածում բևեռացման դրսևորումների: Վերլուծությունը բացահայտում է երկու տեսակի ներխաճային դինամիկա՝ դրական կամ աջակցող և կոնֆլիկտային կամ խնդրահարույց: Որոշ տեսակով *մեծ* ՔՀԿ-ներ գտնվում են ճգնաժամի մեջ կամ դրսևորում են խնդրահարույց դինամիկա՝ անդամների միջև թուրիմացությունների պատճառով: Վերլուծությունն ընդգծում է. *ա) թափանցիկության, բաց հաղորդակցության, և բ) արժեքների վրա հիմնված բանավեճի* անհրաժեշտությունը՝ որպես ՔՀԿ-ների միջև կոնֆլիկտների լուծման առաջնային մեթոդներ: ՔՀԿ-ների անդամներին, որոնք նախկինում հաջողված փորձ են ունեցել թափանցիկ ու բարեխիղճ գործունեության առումով, ավելի հեշտ է դառնում միանալ կոալիցիաներին ու գործել միևնույն ձևով: Սա նշանակում է, որ առանձին կազմակերպությունների նախկին գործելակերպն ու հեղինակությունը նշանակություն ունեն տվյալ կոալիցիայի արդյունավետության գործում: Հայաստանի ՔՀԿ-ները պետք է մշակեն արժեքային համակարգեր կամ հիմքեր՝ որոշիչ գործոն խմբի կայունության ու ճակատագրի տեսանկյունից:

ՔՀԿ-ների ֆինանսավորման խնդիրը մնում է արդիական: Արդյոք զգալի ֆինանսավորումը *արդյունավետությամբ* թե *վնասակա՞ր* գործոն է հանդիսացել Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության հատվածի համար՝ արդիականությունը չկորցնող հետազոտական հարց է: Միևնույն ժամանակ պետք է ընդգծել ՔՀԿ-ների ոլորտային ու կառուցվածքային բազմազանությունը: Հետազոտության տվյալները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում քաղաքացիական հասարակությանն աջակցող միջազգային կառույցների ֆինանսավորման հիմնական մասը պետք է ուղղվի *ավելի լայն* մտածողների կոալիցիաներին (ի տարբերություն

սահմանափակ կամ այլ կերպ՝ տեղական-գավառական մտածողությամբ խմբերին, որոնք բնութագրվում են սովորաբար տվյալ նախագծի շրջանակում գործողությունների սահմանափակ մտածողությամբ, զգուշավորությամբ, բարեփոխումների մշտադիտարկման վերաբերյալ տեղական օրակարգից դուրս գալուց խուսափելով): ԲՀԿ-ների ստեղծման պատճառներն առաջնային նշանակություն ունեն: Միջազգային կառույցների համար ԲՀԿ-ների գաղափարական հիմքը, ստեղծման նպատակները և, որ շատ կարևոր է՝ փորձառությունն ու նախկինում փաստացի գործունեությունը պետք է ծառայեն որոշիչ գործոններ քաղաքացիական հասարակության հատվածում գործընկերներ ընտրելիս:

Պետական մարմինների հետ ԲՀԿ-ների գործակցությունը կարևոր է հատկապես մարդու իրավունքների համատեղ պաշտպանության հաջողության համար: Այստեղ խնդրահարույց է՝ պետական մարմինների հետ որակյալ, բովանդակալիկ գործակցությունը, որ հաճախակի բնութագրվում է որպես. *անկայուն* (հաճախակի փոփոխվող) ու պետական մարմինների ներկայացուցիչների, որոշ դեպքերում գիտելիքի ու փորձառության վերաբերյալ, *հասունության պակասով*: Երկու կողմերի ռազմավարական շահերի ու ակնկալիքների հստակեցումը պետք է առաջնահերթություն լինի: Հակառակ դեպքում, ԲՀԿ-ները դառնում են կառավարության օրակարգի *հետևորդներ* երկկողմանի/համատեղ հանձնաժողովների միջոցով (սովորաբար կառավարության օժանդակությամբ), փոխարենը պետք է ունենան իրենց հավասարազոր խոսքն ու տեղը բարեփոխումների ու հանրային քաղաքականության հարցերի շուրջ:

Ազդեցիկ ԲՀԿ-ների կողմից ԵՄ-ն և այլ խոշոր միջազգային դոնոր կազմակերպությունները ընկալվում են հիմնականում որպես գործընկերներ ու միջազգային մակարդակներում շահերի պաշտպանության հնարավորություն ընձեռողներ՝ և ոչ որպես դոնորներ: Այս եզրակացությունը վերաբերում է հատկապես բարեփոխումների լայն օրակարգով ԲՀԿ-ներին, որոնք կենտրոնանում են ԵՄ-Հայաստան ՀԲԳՀ-ի մշտադիտարկման վրա (մասնավորապես՝ *դատաիրավական, հակակոռուպցիոն, ժողովրդավարական ինստիտուտների զարգացման բարեփոխումներ*): Վերլուծությունն առաջարկում է երեք հիմնական թեմա. ա. միջազգային դոնոր կառույցների դերը՝ որպես երրորդ անբաժանելի դերակատար քաղաքացիական հասարակության և պետական մարմինների միջև, բարեփոխումների օրակարգին ընդառաջ համագործակցության շրջանակում, բ. քաղաքացիական հասարակության տարատեսակ խմբերի առկայությունը և այս համատեքստում *ում և ինչ նպատակներով* ֆինանսավորելու վերաբերյալ միջազգային դոնոր կառույցների պատկերացումները բարելավելու անհրաժեշտությունը, գ. Հայաստանում ԵՄ անդամ երկրների դեսպանությունների և քաղաքացիական հասարակության հատվածի միջև առավել ակտիվ փոխգործակցության անհրաժեշտությունը:

Հետազոտությունը ներկայացնում է ԲՀԿ-ների գործունեության վերաբերյալ հետևյալ դժվարությունները (մանրամասն ներկայացված զեկույցում ու ձևակերպված «4C»-րի մոդելի օրինակով). համակարգող մեխանիզմ (coordination), կարողություններ (capacity), հաղորդակցություն (communication), մրցակցություն (competition): Միջազգային դոնոր կառույցների համայնքը և Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը պետք է յուրաքանչյուր խնդիրը պահեն ուշադրության կենտրոնում:

Հետազոտությունը բացահայտում է Հայաստանի ժողովրդավարացմանն աջակցելու ներուժ ունեցող ԲՀԿ-ների ներքին կոնֆլիկտներ կամ պառակտումներ: Նման զարգացումների հնարավոր լուծումներ կարող են լինել առանձին անդամների արժեքային հիմքերի գնահատումը և հատկապես այն հարթակներում, որոնք ստեղծվել են ԵՄ-ին Հայաստանի

ինտեգրումը աջակցելու նպատակով: Այստեղ կարևորվում են ՔՀԿ-ների ինքնառողջացման մեխանիզմները (կիրառելով ավելի շատ որակական ու բովանդակային մոտեցումներ): Կան որոշակի դրական միտումներ կամ քաղաքացիական հասարակության խմբային աշխատանքի դրական ազդեցություններ, ավելի լայն մակարդակում սահմանված, որպես. ա) քաղաքացիական կրթության ու հանրային մասնակցության բարելավում, և բ) մարդու իրավունքների պաշտպանության համատեղ աշխատանքի բարելավում: Դրական ազդեցության լրացուցիչ օրինակ է ՔՀԿ-ների կողմից ԵՄ-Հայաստան ՇԳՀ-ի շրջանակում բարեփոխումների իրականացման մշտադիտարկման զեկույցների պատրաստումը:

Հետճգնաժամային Հայաստանում ՔՀԿ-ներն ու քաղաքացիական հասարակության հատվածը հանդիսանում են հիմնական դերակատարները, որոնք կարող են աջակցել Հայաստանի ժողովրդավարացմանը: Հայաստանը շարունակական աջակցության և ԵՄ կառույցների հետ ավելի սերտ հարաբերությունների զարգացման կարիք ունի, և հատկապես՝ Հայաստան-ԵՄ միջև գործընկերության արդյունքում ստանձնած պարտավորությունների կատարման ՔՀԿ-ների կողմից մշտադիտարկման առումով: Հայաստանի ներկա իրավիճակում ավելի շատ ռեսուրսներ ներդնելը քաղաքացիական հասարակության հատվածի աջակցման նպատակով դարձել է անհրաժեշտություն: Միջազգային դոնոր կառույցների համայնքի, և հիմնականում ԵՄ-ի կողմից շարունակական աջակցությունը պետք է վերանայել՝ ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը գնահատելու համար: Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության դերակատարները, որոնք չունեն ժողովրդավարացման ու ԵՄ ինտեգրումն արտացոլող արժեքներ և գաղափարական հիմքեր չեն կարող լինել երկրում փոփոխությունների՝ Հայաստանի ժողովրդավարական վերափոխման քաղաքացիական հասարակության հատվածի իրական գործընկեր: Այժմ կարևորվում է ՔՀԿ-ների մարդու իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված կարողությունների զարգացումը: Հայաստանում ժողովրդավարական վերափոխումը կախված է բարեփոխումների իմաստավորված (կոնցեպտուալիզացված) օրակարգից:

Ազդեցիկ ՔՀԿ-ները, որոնք ունեն բարեփոխումների լայն օրակարգ ու ներգրավված են բարեփոխումների մշտադիտարկման գործընթացներում պետք է ունենան հստակ պատկերացում կամ հստակ հասկանան ու համաձայնեցնեն գործողությունների մակարդակով բարեփոխումների իրականացման օրակարգը, որը իր հերթին պետք է կանխորոշի մշտադիտարկման մեթոդաբանությունը: Անհրաժեշտ է, որ բարեփոխումների արժեքային հիմքերը համընկնեն թե՛ բարեփոխումներ իրականացնողների և թե՛ դրանք մշտադիտարկողների հետ: Հակառակ դեպքում քաղաքացիական հասարակության հատվածում շարունակաբար ունենք անառողջ մրցակցություն, բարեփոխումների մշտադիտարկման միմյանց գործողությունների վերաբերյալ խեղաթյուրված ընթրումներ, և ինչը վտանգավոր է՝ երկրում բարեփոխումների գործընթացից Հայաստանի ժողովրդավարական վերափոխման վերաբերյալ տարբեր ակնկալիքներ:

Funded by the European Union
Ֆինանսավորվում է Եվրոպական միության կողմից

Առաջարկություններ

Առաջարկություններ Հայաստանում քաղաքացիական հասարակությանը աջակցող միջազգային դոնոր կառույցներին

I. Վերանայել քաղաքացիական հասարակության աջակցության մեխանիզմները քաղաքացիական հասարակության մշտադիտարկման միջոցով կանխելու համար Հայաստանում ժողովրդավարացման գործընթացների խեղաթյուրումը.

ա. աջակցության համակարգումը բարելավելու, և

բ. հիմնական ֆինանսավորման մեխանիզմներ ձևավորելու տեսանկյունից`

Ա. Աջակցության համակարգման վերաբերյալ մեխանիզմներ

Հայաստանի փոփոխված միջավայրը թելադրում ու պահանջում է միջազգային խոշոր դոնոր կառույցների ֆինանսավորման ռազմավարությունների վերանայում (կարող է ներառել ռազմավարությունների համապատասխանեցումը *աջակցության արդյունավետության վերաբերյալ Փարիզի Հռչակագրին ու Ակրայի օրակարգին, OECD 2008*): Քաղաքացիական հասարակության աջակցության արդյունավետ համակարգումը խոշոր կառույցների կողմից անհրաժեշտ է ու կարևորվում է հատկապես երկրի ժողովրդավարացման գործընթացների խեղաթյուրումը կանխելու համար: Ֆինանսավորման վերանայված ռազմավարությունները կնպաստեն կառույցների միջև տվյալների ու տեղեկատվության փոխանակման արդյունավետությանը` աջակցելով բարեփոխումների քաղաքացիական հասարակության համակարգված մշտադիտարկմանը: Միջազգային դոնոր կառույցների աջակցության ռազմավարությունները պետք է համապատասխանեցվեն երկրի համար անհրաժեշտ բարեփոխումների օրակարգին, մասնավորապես` ԵՄ-Հայաստան ՀԸԳՀ-ի թեմատիկ առաջնահերթություններին - աջակցելու համար Հայաստանի ժողովրդավարացմանը:

Բ. ԲՀԿ-ների հիմնական ֆինանսավորման մեխանիզմներ (core funding)

Միևնույն նպատակով, Հայաստանում ժողովրդավարացման գործընթացների խեղաթյուրումը կանխելու համար, միջազգային դոնոր կառույցները պետք է մտածեն ԲՀԿ-ների համար ավելի շատ հիմնական ֆինանսավորման մեխանիզմների ստեղծման ուղղությամբ: ԲՀԿ-ների համար *հիմնական ֆինանսավորման մեխանիզմը* ընձեռում է ինստիտուցիոնալ զարգացման հնարավորություններ և նպաստում խմբերի կողմից անհրաժեշտ համարվող աշխատանքի արդյունավետությանը (European Commission and Eastern Partnership Civil Society Facility 2021): Հայաստանի ԲՀԿ-ները ի վիճակի են ապահովել երկրի անցումը ժողովրդավարության: Քաղաքացիական հասարակության անդամների հիմնական ֆինանսավորման ռազմավարությունները կարևորվում են հատկապես բարեփոխումների երկարաժամկետ մշտադիտարկման հնարավորությունների տեսանկյունից: Երկրի ժողովրդավարացմանն ուղղված բարեփոխումները (ներառյալ դատախիրավական բարեփոխումներ, հակակոռուպցիոն ռազմավարություն) պահանջում են տևական մշտադիտարկում, ինչը անհրաժեշտություն է Հայաստանի ներկա պայմաններում:

Funded by the European Union
 Զինանակալովում է Եվրոպական միության կողմից

II. ԵՄ-Հայաստանի միջև ՀՀԳՀ-ով պայմանավորված բարեփոխումների մասին հանրությանը իրազեկելու և կրթելու վերաբերյալ գործունեության աջակցություն

Հայաստանի ԹՀԿ-ների շրջանում կա հստակ ընմբռնում՝ ԵՄ-Հայաստանի միջև համապարփակ գործակցության և երկրի ժողովրդավարացման անմիջական կապի վերաբերյալ: Սակայն նման ընմբռնումը կամ ընկալումները հանրության շրջանում մարգային ու համայքային մակարդակներում միանշանակ չեն, անբավարար են, շատ դեպքերում բացակայում են: Միջազգային դոնոր կառույցները պետք է աջակցեն հանրության իրազեկմանը ու կրթությանն ուղղված գործունեությունը հանրապետության ամբողջ տարածքում. մասնավորապես բացատրելու համար կապը՝ ԵՄ-Հայաստանի սերտ գործակցությամբ պայմանավորված թեմատիկ առաջնահերթությունների ու քաղաքացիների կյանքը բարելավելու հնարավորությունների, իրական ազդեցությունների միջև: Այս առաջարկությունը կօգնի հասցեագրել Հայաստանի համար երեք կարևոր նպատակներ՝ ԵՄ-ին ինտեգրման վերաբերյալ ու բարեփոխումների իրականացման հանրային աջակցության ապահովում, ապատեղեկատվության հակազդում, և ԵՄ-Հայաստանի գործակցության թեմատիկ առաջնահերթությունների կամ դրույթների ու համայնքներում առկա կոնկրետ խնդիրների լուծման միջև հստակ կապերի վերաբերյալ քաղաքացիների ընմբռնման բարելավում:

Առաջարկություններ Հայաստանի ՔՀԿ-ներին

I. Համակարգող մեխանիզմ

ՔՀԿ-ներում չափազանց կարևոր է կայուն ֆինանսական բազայով համակարգող մարմնի կամ մեխանիզմի դերը, որ պատասխանատու կլինի անդամների միջև աշխատանքը միավորելու համար: Համակարգող մարմնի դերը կարող է ստանձնել մեկ անդամ կազմակերպություն կամ մի քանի անդամ կազմակերպություններից ընտրված անհատներ՝ ՔՀԿ-ի ինստիտուցիոնալ գործունեությունը ապահովելու համար: ՔՀԿ-ների գործունեության՝ տեխնիկական բաղադրիչի տեսանկյունից՝ յուրաքանչյուր անդամ կազմակերպությունից մեկ անհատ պետք է պատասխանատու լինի համակարգող մարմնի հետ կանոնավոր կապի համար, ֆինանսական բաղադրիչի տեսանկյունից՝ յուրաքանչյուր անդամ կազմակերպություն պետք է իր բյուջեից ներդրում ունենա ՔՀԿ-ի համակարգման մեխանիզմի համատեղ պահպանման նպատակով (*նախատեսել ֆինանսավորման անհրաժեշտությունը, ֆինանսավորման հայթայթման գործողությունների, օրինակ դոնոր կառույցներին բյուջեի ներկայացման ընթացքում*): ՔՀԿ-ի անդամների համատեղ համաձայնությամբ համակարգող մարմինը կարող է աշխատել անդամների միջև ռոտացիայի սկզբունքով՝ համակարգողի լիազորությունները հավասարակշռելու նպատակով:

II. Ինքնատողջացման ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ

Հայաստանում կոալիցիոն կամ արդյունավետ խմբային-համատեղ աշխատանքային մշակույթի զարգացումը հնարավոր կլինի ՔՀԿ-ներում ինքնատողջացման ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների կիրառման արդյունքում: Քաղաքացիական հասարակության հատվածի ինքնատողջացումը դարձել է խիստ կարևոր Հայաստանի ներկա պայմաններում, հասկանալու համար ՔՀԿ-ների անդամների ներկայացուցիչների/անհատների արժեքային իրական հիմքերը, օրինակ, եթե տվյալ ՔՀԿ-ի գլխավոր նպատակն է նպաստել երկրի ժողովրդավարացմանը բարեփոխումների համատեղ մշտադիտարկման արդյունքում – ապա այտեղ, տվյալ ՔՀԿ-ի անդամ կազմակերպությունների ներկայացուցիչների արժեքների (*բարեվարքություն, պարտականությունների ազնվորեն, բարեխղճորեն, առանց կոռուպցիայի կատարում*) վերանայումը դառնում է հրամայական: *Բարեփոխումների լայն օրակարգով, ոլորտային ու թեմատիկ ՔՀԿ-ների ինքնատողջացման կարևորությունը ուղղակիորեն կապված է Հայաստանի ժողովրդավարացմանն ուղղված բարեփոխումների մշտադիտարկման որակի հետ (դատաիրավական բարեփոխումներ, հակակոռուպցիոն ռազմավարություն և այլն):* ՔՀԿ-ները պետք է ինքնատողջացվեն օգտագործելով նախապես մշակված ինստիտուցիոնալ գնահատման էթիկական ընթացակարգեր՝ իրենց անդամների ընկալումների *արժեքային հիմքերի, կարողությունների ու բարեփոխումների մշտադիտարկման համատեղ մեթոդաբանության* վերաբերյալ թարմացված իմացություն ապահովելու համար:

III. Ավելի շատ թափանցիկություն

ՔՀԿ-ների ներխմբային ու միջխմբային հարաբերություններում փոխադարձ վստահության խնդիրը ունի առաջնային նշանակություն քաղաքացիական հասարակության հատվածի կայացման կամ փոխգործակցության ամրապնդման գործում: Փոխադարձ վստահության հասնելու համար ՔՀԿ-ները պետք է բարձրացնեն թափանցիկության ապահովման իրենց

չափանիշները: Անհրաժեշտ է ապահովել ներքին կառավարման, որոշումների կայացման ու (ենթա)դրամաշնորհների տրամադրման ընթացակարգերի ու ռազմավարությունների ավելի մեծ թափանցիկություն: ԲՀԿ-ներին առաջարկվում է կատարել աշխատանքների գնահատում ինստիտուցիոնալ թափանցիկության տեսանկյունից (*այստեղ կարելի է օգտագործել գոյություն ունեցող ինքնագնահատման գործիքներ, օրինակ ԲՀԿ-ների գլոբալ հաշվետվողականության ստանդարտ (The Global Standard 2019) կամ Համաշխարհային հաշվետվողականության նախագիծ (Global Accountability Project, One World Trust and The Commonwealth Foundation 2009):* ԲՀԿ-ների գործունեության գնահատումը (*ներքին, քայքայ նաև արտաքին ռեկյունների միջոցով*) պետք է լինի շարունակական կամ կանոնավոր՝ խմբային աշխատանքի թափանցիկության բարձր մակարդակ ապահովելու համար: Թափանցիկության վրա հիմնված ռազմավարությունները կնպաստեն վստահության բարձրացմանը թե՛ ԲՀԿ-ի անդամների միջև և թե՛ միջկալիցիոն հարաբերություններում:

IV. Ռազմավարական փոխգործակցություն երիտասարդների հետ

ԲՀԿ-ները պետք է ընդլայնեն գործակցությունը երիտասարդական կազմակերպությունների, ֆորմալ ու ոչ ֆորմալ քաղաքացիական նախաձեռնությունների, ուսանողական խմբերի, ակադեմիական շրջանակների հետ: Սերնդափոխությունը Հայաստանի ժողովրդավարացման կարևորագույն տարրն է և ԲՀԿ-ների փոխգործակցությունը երիտասարդների, ուսանողների հետ պետք է լինի շարունակական: ԲՀԿ-ները պետք է ընդլայնեն մարզերում երիտասարդական խմբերի բացահայտման ու գործակցություն զարգացնելու իրենց կարողությունները: Ավելի մեծ ներգրավվածության կարելի է հասնել ընթացիկ ու ապագա նախաձեռնություններում ավելացնելով երիտասարդների հետ աշխատանքին ուղղված հատուկ բաղադրիչներ (*հատկապես միջազգային դոնոր կառույցներից բազմամյա ֆինանսավորմամբ ԲՀԿ-ներ*): ԲՀԿ-ները պետք է իրական ներդրում ունենան երիտասարդների ու երիտասարդական խմբերի ներուժի, ռեսուրսների ու ենթակառուցվածքային կայունության զարգացման մեջ:

V. ԵՄ-Հայաստանի միջև ՀՀԳԿ-ով պայմանավորված բարեփոխումների մասին հանրությանը իրազեկելու և կրթելու վերաբերյալ գործունեություն

Հայաստանի ԲՀԿ-ների շրջանում կա հստակ ընմբռնում՝ ԵՄ-Հայաստանի միջև համապարփակ գործակցության և երկրի ժողովրդավարացման անմիջական կապի վերաբերյալ: Սակայն նման ըմբռնումը կամ ընկալումները հանրության շրջանում մարզային ու համայնքային մակարդակներում միանշանակ չեն, անբավարար են, շատ դեպքերում բացակայում են: Քաղաքացիական հասարակության դերակատարները ու հատկապես ԲՀԿ-ները պետք է շարունակականորեն իրականացնեն հանրության իրազեկմանը ու կրթությանն ուղղված գործողություններ հանրապետության ամբողջ տարածքում, մասնավորապես բացատրելու համար կապը՝ ԵՄ-Հայաստանի սերտ գործակցությամբ պայմանավորված թեմատիկ առաջնահերթությունների ու քաղաքացիների կյանքը բարելավելու հնարավորությունների, իրական ազդեցությունների միջև: Այս առաջարկությունը կօգնի հասցեագրել Հայաստանի համար երեք կարևոր նպատակներ՝ ԵՄ-ին ինտեգրման վերաբերյալ ու բարեփոխումների իրականացման հանրային աջակցության ապահովում, ապատեղեկատվության հակազդում, և ԵՄ-Հայաստանի գործակցության թեմատիկ առաջնահերթությունների կամ դրույթների ու համայնքներում առկա կոնկրետ խնդիրների լուծման միջև հստակ կապերի վերաբերյալ քաղաքացիների ըմբռնման բարելավում:

Առաջարկություններ հետագա հետազոտությունների համար

I. Հայաստանի ՔՀԿ-ների համար ուղեցույցի մշակում

Հայաստանում եղել են ՔՀԿ-ների ստեղծման, գործունեության, դրական ազդեցություններով ՔՀԿ-ների առանձին օրինակներ, սակայն ոչ բավարար՝ քաղաքացիական հասարակության հատվածի սերնդափոխության կայուն կրթական բազա ստեղծելու համար: ՔՀԿ-ների մշակույթի հասունացման համար պետք է ավելի շատ մտածել, զարգացնել քաղաքացիական հասարակության հատվածում միտքը այս թեմայով ու կատարել հավելյալ գործողություններ: Օրինակ, օգտակար կլինի մշակել «Ինչպե՞ս պահպանել կոալիցիա, կամ ի՞նչ սպասել կոալիցիայից» ուղեցույց՝ որը կներառի միջազգային լավագույն փորձը հաշվի առնելով Հայաստանի պայմանները: Ուղեցույցը պետք է ա. ներառի ՔՀԿ-ներին վերաբերող *ինչու* և *ինչպես* հարցեր՝ բացառապես ՔՀԿ-ների մարդու իրավունքների պաշտպանության համատեղ գործառույթի շրջանակում, և բ. մշակվի՝ հաշվի առնելով Հայաստանի առանձնահատկությունները և քաղաքացիական հատվածի խնդիրները: Նման ուղեցույցը կօգնի նաև ընդգծել հասարակագիտական հետազոտական գործիքների կիրառման կարևորությունը եռակողմ՝ ՔՀԿ-ներ, պետական մարմիններ ու միջազգային կառույցներ հարաբերություններում:

II. Հայաստանի առանձին ՔՀԿ-ների պատմության ու գործունեության ուսումնասիրություն (case study)

Այս հետազոտությունը ընդգծում է Հայաստանի ՔՀԿ-ների առանձին դեպքերի հետազայում խորը ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը (օրինակ՝ ԱԳ ՔՀՖ Հայաստանի ազգային պլատֆորմ, որը ՔՀԿ-ների տիպաբանության շրջանակում հանդիսանում է «առանձին» տեսակի օրինակ, այլ տեսակների հետ ընդհանուր նկարագրական հատկություններով ու նաև վերջին ժամանակներում կոնֆլիկտային կամ բևեռացող ներխմբային հարաբերությունների զարգացումներով): Հարթակի խնդիրների խորը ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև գործունեության վերլուծությունը համեմատական (օրինակ՝ ԱԳ ՔՀՖ *Վրաստանի ազգային պլատֆորմ*) տեսանկյունից կարող է օգտակար լինել դժվարությունների հիմքում ընկած պատճառահետևանքային մանրամասն խնդիրների վերհանման ու անհրաժեշտ փոփոխությունների վերաբերյալ առաջարկությունների ձևակերպման համար:

III. ԱԳ երկրներում ՔՀԿ-ների վերաբերյալ նույնօրինակ ուսումնասիրություն

Հետխորհրդային հիբրիդային ռեժիմներում քաղաքացիական հասարակության հատվածում ՔՀԿ-ների աշխատանքի վերաբերյալ հետազոտությունների պակաս կա: Օգտակար կլինի նույնօրինակ ուսումնասիրություն կատարել ԵՄ-ասոցացված ԱԳ-երկրներում՝ համագործակցելով քաղաքացիական հասարակության տեղական փորձագետների հետ: Տվյալ «Հայաստանի ՔՀԿ-ները» հետազոտությունը կարող է հիմք ծառայել՝ ԱԳ տարածաշրջանի քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ գիտելիքի զարգացման գործում: Անկախ ՔՀԿ-ների տարատեսակ խնդիրներից՝ գաղափարապես միավորվելու դեպքում կոալիցիաները մեծ

Funded by the European Union
Ֆինանսավորվում է Եվրոպական միության կողմից

դեր ունեն հիբրիդային երկրների ժողովրդավարացման գործընթացներում: Համանման սոցիալական ու քաղաքական համատեքստ ունեցող երկրներում ԶՀԿ-ների պատմության ու գործունեության համեմատական վերլուծությունը օգտակար կլինի՝ քաղաքացիական հասարակության հատվածների միջև գիտելիքի փոխանակման և ԵՄ-աստղագլված ԱԳ-երկրներում քաղաքացիական հասարակության հատվածի վերաբերյալ թարմ գրականության ստեղծման համար:

Գրականության ցանկ

- Abrahamian, Levon Hm. 2001. "Civil Society Born in the Square: The Karabagh Movement in Perspective." In *The Making of Nagorno-Karabagh*, 116–34. Springer.
http://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230508965_4.
- Abrahamian, Levon, and Gayane Shagoyan. 2011. "From Carnival Civil Society Toward a Real Civil Society: Democracy Trends in Post-Soviet Armenia." *Anthropology and Archeology of Eurasia* 50 (3): 11–50.
- Aliyev, Huseyn. 2015. *Post-Communist Civil Society and the Soviet Legacy: Challenges of Democratisation and Reform in the Caucasus*. Springer.
- Amnesty International. 2023. "Amnesty International Report 2022/23 - Armenia."
<https://www.amnesty.org/en/location/europe-and-central-asia/armenia/>.
- Ashman, Darcy, Chanya Charles, Ana Maria Cuenca, Carmen Luca, Barney Singer, and Marty Schmith. 2005. "Supporting Civil Society Networks in International Development Programs." Edition 1. Academy for Educational Development Center for Civil Society and Governance.
- Ashman, Darcy, and Carmen Luca Sugawara. 2013. "Civil Society Networks: Options for Network Design." *Nonprofit Management and Leadership* 23 (3): 389–406.
<https://doi.org/10.1002/nml.21062>.
- BTI. 2022. "BTI 2022 Armenia Country Report." <https://bti-project.org/en/reports/country-report?isocode=ARM&cHash=93d3f832b5261757bae77c1b93bf6f00>.
- Caucasus Research Resource Center (Armenia). 2021. "Caucasus Barometer Armenia (2021)." Population survey. Online Data Analysis.
<https://www.caucasusbarometer.org/en/cb2021am/codebook/?q=civil+society&w=>.
- Chetkovich, Carol A., and Frances Kunreuther. 2006. *From the Ground Up: Grassroots Organizations Making Social Change*. Cornell University Press.
<https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=iQE066qxUWkC&oi=fnd&pg=PP9&dq=GRASSROOTS+ASSOCIATIONS+++f+rances+k+unreuther&ots=1OM8au6S6r&sig=ZwiggBGBYol8sv1w8qFCSYvTrps>.
- Chimiak, Galia. 2006. *How Individualists Make Solidarity Work*. Warsaw, Poland: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
https://www.academia.edu/1481083/How_Individualists_Make_Solidarity_Work.
- Danielyan, Iren, Tatevik Margaryan, Maria Harutyunyan, and Robert Girejko. 2018. "Stronger CSOs for Stronger Armenia. Capacity Building Needs Assessment of CSOs in Armenia."
- Dudwick, Nora. 1995. "The Mirage of Democracy: A Study of Post-Communist Transitions in Armenia (Project on Democratization and Political Participation in Post-Communist Societies)." United States Department of State Bureau of Intelligence and Research.
- EaP CSF. 2021. "Charting Performance in the Eastern Partnership: Democracy and Good Governance, Policy Convergence and Sustainable Development (EaP CSF Index)." <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2021-briefer.pdf>.
- ECNL and TIAC. 2023. "CSO Meter. A Compass to Conducive Environment and CSO Empowerment. Armenia 2022 Country Report." https://csometer.info/sites/default/files/2023-10/2022%20Armenia%20CSO%20Meter%20Country%20Report%20ENG_0.pdf.
- EIU. 2022. "Democracy Index 2021: Less than Half the World Lives in a Democracy."
<https://www.eiu.com/n/democracy-index-2021-less-than-half-the-world-lives-in-a-democracy/>.
- EU Delegation to Armenia and EEAS. 2022. "EU Roadmap for Engagement with Civil Society in Armenia (2021-2027)." https://www.eeas.europa.eu/delegations/armenia/eu-roadmap-engagement-civil-society-armenia-2021-2027_en?s=216.

- European Commission and Eastern Partnership Civil Society Facility. 2021. “Enhanced Outreach to Civil Society Organisations: A Collection of Good Practices of Financial Support to Third Parties in the Neighbourhood and Enlargement Countries.” <https://eapcivilsociety.eu/research/mappings-and-studies>.
- Flora, Cornelia B., Jan L. Flora, F. Campana, and Edith Fernández-Baca. 2001. “The Advocacy Coalition Framework: A Theoretical Frame for SANREM to Address Policy Change and Learning.” *Cason, K., Ed. 2000. Cultivating Community Capital for Sustainable Natural Resource Management: Experiences from the SANREM CRSP, 53-62. Watkinsville, Ga.: SANREM CRSP.*
- Florini, Ann M. 2000. “Transnational Civil Society Networks.” Carnegie Endowment for International Peace, March 14. <https://carnegieendowment.org/2000/03/14/transnational-civil-society-networks-event-49>.
- Fowler, Alan. 2013. *The Virtuous Spiral: A Guide to Sustainability for NGOs in International Development*. Routledge.
https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=5Xj7AQAQAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=DEVELOPMENT+NGOs+Alan+Fowler&ots=wP_NkTQt6k&sig=ooLlrUim-IUbxQjTR9nW0I_tX0Y.
- Freedom House. 2023a. “Armenia: Nations in Transit 2023 Country Report.” <https://freedomhouse.org/country/armenia/nations-transit/2023>.
- . 2023b. “Freedom in the World 2023. Marking 50 Years in the Struggle for Democracy.” <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.
- . 2023c. “Nations In Transit 2023: War Deepens a Regional Divide.” https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-05/NIT_2023_Digital.pdf.
- Gevorgyan, Valentina. 2017. “The Next Step in the Development of Armenian Civil Society.” Yerevan, Armenia: Open Society Foundations – Armenia.
- . 2021. “Armenia Leaving Behind the ‘Post-Soviet’ Title. Opportunities in the Context of Relations between Civil Society and Government Institutions.” Switzerland: Fribourg University.
- . 2023. “The Imperative to Shift Armenia’s Peripherality: Contradictions of Institutionalisation and Functioning in Conditions of Democratic Transition.” *Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University* 2 (2 (5)): 56–75.
- . 2024. *Civil Society and Government Institutions in Armenia. Leaving Behind the “Post-Soviet” Title*. Vol. 1. Europa Country Perspectives. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Gibson, William, and Andrew Brown. 2009. *Working with Qualitative Data*. Sage.
- Giordano, Christian, and Nicolas Hayoz. 2013. *Informality in Eastern Europe: Structures, Political Cultures and Social Practices*. Peter Lang.
- Hayoz, Nicolas. 2015. “Cultures of Informality and Networks of Power in Post-Soviet Non-Democracies.” In *Evolutionary Governance Theory*, 73–85. Springer.
- Helsinki Citizens’ Assembly Vanadzor. 2021. “Emergency 2020: Report on Human Rights Violations by the Police.” Armenia.
- Howard, Marc Morjé. 2002. “The Weakness of Post-Communist Civil Society.” *Journal of Democracy* 13 (1): 157–69.
- . 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Howard, Marc Morjé, and Leah Gilbert. 2008. “A Cross-National Comparison of the Internal Effects of Participation in Voluntary Organizations.” *Political Studies* 56 (1): 12–32.
- Human Rights Watch. 2023. “Armenia: Events of 2022.” <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/armenia>.
- International Republican Institute. 2023. “Public Opinion Survey: Residents of Armenia (January-March 2023).” <https://www.iri.org/resources/public-opinion-survey-residents-of-armenia-january-march-2023/>.
- Ishkanian, Armine. 2008. *Democracy Building and Civil Society in Post-Soviet Armenia*. Routledge.

Funded by the European Union
 Զինանաստիճանի Եվրոպական միության կողմից

———. 2009. “(Re)Claiming the Emancipatory Potential of Civil Society: A Critical Examination of Civil Society and Democracy Building Programs in Armenia since 1991.” *Armenian Review* 51: 9–34.

James, Rick, and Chiku Malunga. 2006. “Organisational Challenges Facing Civil Society Networks in Malawi.” *Knowledge Management for Development Journal* 2 (2): 48–63.

Kopecky, Petr, and Cas Mudde. 2014. *Uncivil Society?: Contentious Politics in Post-Communist Europe*.

Liebler, Claudia, and Marisa Ferri. 2004. “NGO Networks: Building Capacity in a Changing World.” *Report from a Study Supported by the USAID Bureau for Democracy, Conflict and Humanitarian Assistance*. Washington, DC: USAID, Office of Private and Voluntary Cooperation.
<https://humantraffickingsearch.org/wp-content/uploads/2022/03/NGO-Networks.pdf>.

Margaryan, Tatevik, Gayane Hovakimyan, and Marina Galstyan. 2022. “Civil Society Current Status and Changing Role in Policy Making Processes.” Yerevan, Armenia.

McKeag, Mark, and Derek Brine. 2019. “Operating Models for Nonprofit Networks: Bridging the Gap Between Strategy and Results.” <https://www.bridgespan.org/insights/operating-models-for-nonprofit-networks>.

Najam, Adil. 2000. “The Four C’s of Third Sector - Government Relations.” *Nonprofit Management and Leadership* 10 (4): 375–96.

Nicholls, Alex. 2006. *Social Entrepreneurship New Models of Sustainable Social Change*. Oxford University Press.
https://www.google.am/books/edition/Social_Entrepreneurship/pysKgW9bgHkC?hl=en&gbpv=0.

OECD. 2005. “The Paris Declaration on Aid Effectiveness.”

———. 2008. “The Accra Agenda for Action.”

One World Trust and Commonwealth Foundation. 2009. “Civil Society Accountability. Principles and Practice (A Toolkit for Civil Society Organisations in the Pacific Region).”
https://commonwealthfoundation.com/wp-content/uploads/2012/12/Civil_society_accountability_toolkit_Pacific.pdf.

Open Society Foundations-Armenia et al. 2021. “EU - Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement Collective Monitoring by Civil Society Report on Analytical Findings of Monitoring Activities.” Yerevan, Armenia: Open Society Foundations – Armenia.

Open Society Foundations-Armenia, Helsinki Citizens’ Assembly Vanadzor, Law Development and Protection Foundation, and Protection of Rights Without Borders NGO. 2022. “Human Rights Violations during the 44-Day War in Artsakh (Fact-Finding Report).”
<https://hcav.am/en/english-human-rights-violations-during-the-44-day-war-in-artsakh-fact-finding-report/>.

Ortmann, Stephan. 2015. “Political Change and Civil Society Coalitions in Singapore.” *Government and Opposition* 50 (1): 119–39.

Paturyan, Yevgenya, and Valentina Gevorgyan. 2014. “Armenian Civil Society after Twenty Years of Transition: Still Post-Communist?” Yerevan, Armenia: Turpanjian Center for Policy Analysis.
http://tcpa.aua.am/files/2012/07/Armenian_Civil_Society_after_Twenty_Years_of_Transition_Manuscript_November_2014-fin.pdf.

———. 2016. “Emergent Civic Activism: A New Phase of Transition for Post-Communist Armenian Civil Society?” In . Stockholm, Sweden. <http://tcpa.aua.am/files/2016/08/Emergent-Civic-Activism-A-New-Phase-of-Transition-for-Post-Communist-Armenian-Civil-Society.pdf>.

———. 2021. *Armenian Civil Society: Old Problems, New Energy After Two Decades of Independence*. Societies and Political Orders in Transition. Springer International Publishing.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-63226-7>.

Paturyan, Yevgenya, Valentina Gevorgyan, and Mariam Matevosyan. 2014. “Is ‘Googling’ a Technique? What the Internet Can Tell Us about the Non-Governmental Sector in Armenia.” *Haigazian Armenological Review* 34 (July): 257–67.

- Paturyan, Yevgenya Jenny, and Valentina Gevorgyan. 2016. "Civic Activism as a Novel Component of Armenian Civil Society." Yerevan, Armenia: Turpanjian Center for Policy Analysis. <http://tcpa.aua.am/files/2012/07/English-3.pdf>.
- . 2018. "Re-Emerging Civic Activism Restoring the 'Ecosystem' of Armenian Civil Society." In *Civil Society in the Global South*, 1st Edition. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Porta, Donatella Della, and Mario Diani. 1999. *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- RA National Assembly. 2023. "Parliament Debates the Rome Statute of the International Criminal Court." 2023. http://www.parliament.am/news.php?cat_id=2&NewsID=19388&year=2023&month=10&day=03&lang=eng.
- Raphael, Leonia John. 2021. "Networking of Civil Society Organizations in Northern Tanzania: Healthy Competition or A Struggle for Supremacy?" *Tanzania Journal for Population Studies and Development* 27 (2). <http://www.journals.udsm.ac.tz/index.php/tjpsd/article/view/4311>.
- RSF. 2023. "Reporters Without Borders RSF Index." <https://rsf.org/en/index>.
- Stefes, Christoph H. 2006. *Understanding Post-Soviet Transitions: Corruption, Collusion and Clientelism*. New York: Palgrave Macmillan Basingstoke.
- Sztompka, Piotr. 1998. *Mistrusting Civility: Predicament of a Post-Communist Society. Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*. JC Alexander. London, Sage.
- The Global Standard. 2019. "The Global Standard for CSO Accountability." https://www.csostandard.org/wp-content/uploads/2019/09/Dynamic-Accountability_Accountable-Now.pdf.
- The Polish Institute of International Affairs. 2019. "The Eastern Partnership Vision after 2020." Warsaw, Poland.
- Tordjman, Simon. 2008. "'Surfing the Wave' Civil Society Development and Colour Revolutions." *Totalitarismus Und Demokratie* 5 (1): 43–66.
- Uhlin, Anders. 2006. *Post-Soviet Civil Society: Democratization in Russia and the Baltic States*. Routledge.
- U.S. Department of State. 2022. "2022 Country Reports on Human Rights Practices: Armenia." https://www.state.gov/wp-content/uploads/2023/03/415610_ARMENIA-2022-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf.
- USAID. 2023. "2021 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia." <https://www.fhi360.org/resource/civil-society-organization-sustainability-index-reports>.
- V-Dem Institute. 2022. "Democracy Report 2022 Autocratization Changing Nature?" University of Gothenburg. https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf.
- Voicu, Mălina, and Bogdan Voicu. 2003. "Volunteering in Romania: A Rara Avis." In *The Values of Volunteering: Cross-Cultural Perspectives*, edited by Paul Dekker and Loek Halman, 143–59. New York: Springer.
- Welzel, Christian, and Ronald Inglehart. 2009. "Political Culture, Mass Beliefs, and Value Change." *Democratization*, 126–44.